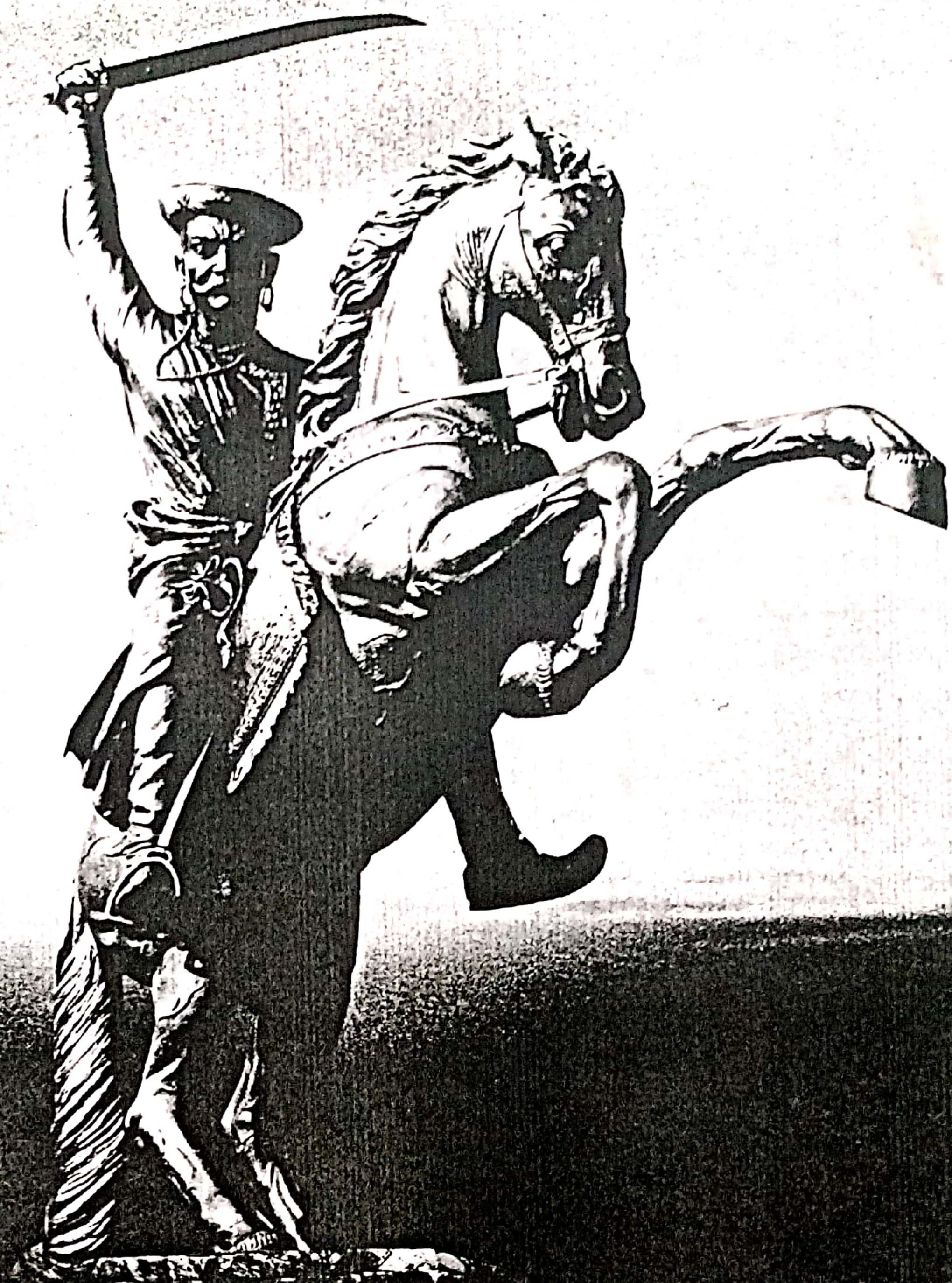

सरसेनापती प्रतापराव गुजर

डॉ. मधुकर जाधव

Scanned with OKEN Scanner

सरसेनापती प्रतापराव गुजर :
डॉ. मधुकर विठोबा जाधव
(ऐतिहासिक)

Sarsenapati Prataprao Gujar :
Dr. Madhukar Vithoba Jadhav
(Historical Book)

यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, हलकर्णी,
ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर
९३२५५६८२४९/ ९९७५५४६०२०

ISBN : 978-93-91232-26-9

पहिली आवृत्ती : सप्टेंबर २०२२

© सौ. प्रतिभा मधुकर जाधव
राजे निवास, सन्मित्र नगर, मजरे-कारवे
ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर ४१६ ५०७
७७४४९६४९७६

प्रकाशक : शब्द शिवार प्रकाशन
'इंदुलक्ष्मी', घुले गल्ली, मंगळवेढा
९४२३०६०११
indrajitghule81@gmail.com

उच्च यश संपादन करण्यासाठी ज्यांनी मला सन्मानाने जगायला शिकविले, ते माझे वडील श्री. विठोबा नामदेव जाधव, मी शिकून मोठे व्हावे यासाठी विचारांचे बोट पुढे धरून प्रगतीचे पंख देणारी माझी प्राणप्रिय आई सौ. कुसुम विठोबा जाधव. ज्यांनी मला स्वाभिमानाने उभे केले व आकाशात झेपावयास

|| ज्ञान हेच अमृत ||

Daulat Vishwasth Sanstha's

YASHWANTRAO CHAVAN MAHAVIDYALAYA, HALKARNI

(Affiliated to Shivaji University Kolhapur, NAAC Reaccredited 'A' Grade)

Tal-Chandgad, Dist-Kolhapur-416552

Department of Statistics

Academic Year 2022-23

Text Books contributed by **A .V.Dorugade**

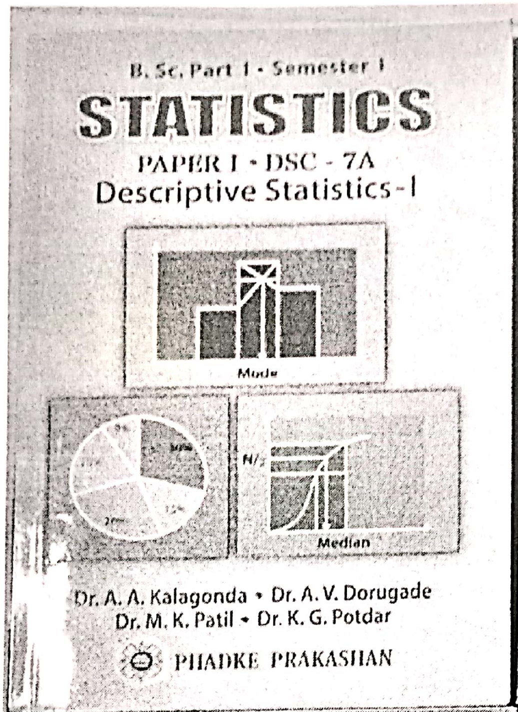

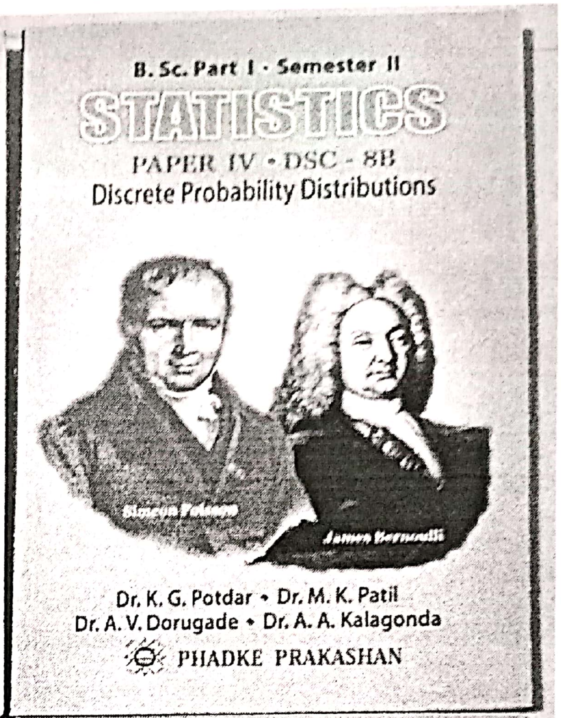

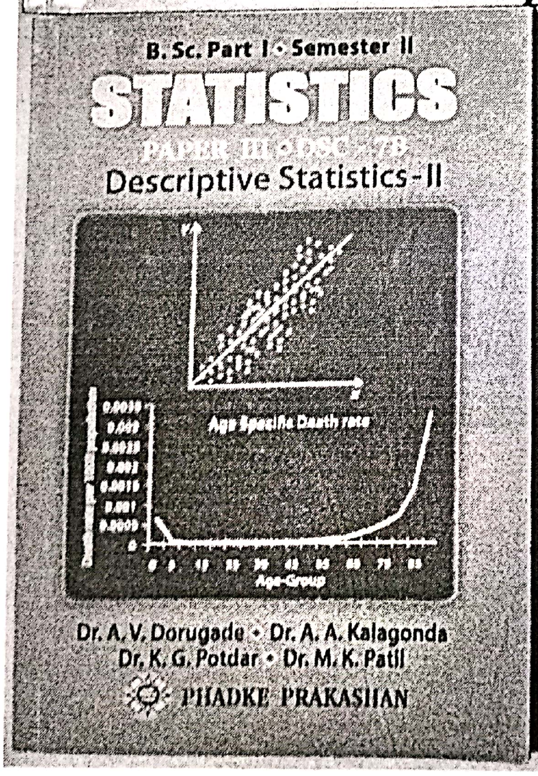

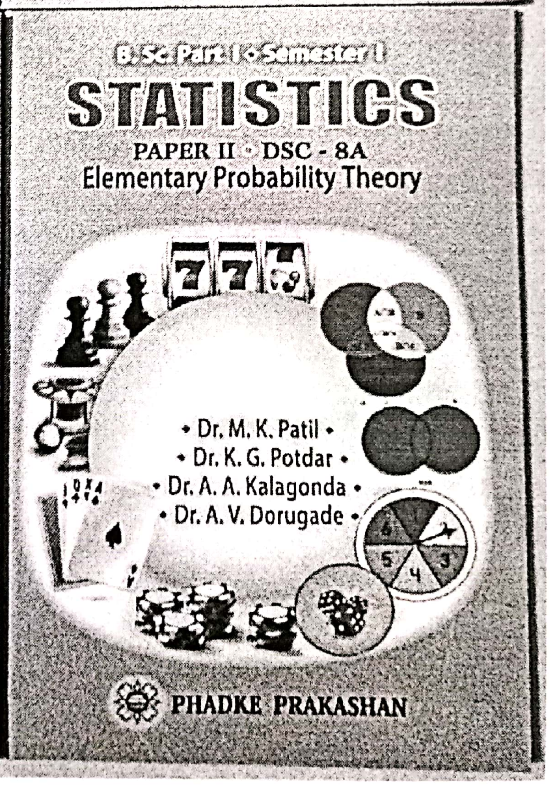

Yashwantrao Chavan Mahavidyalay
Department of STATISTICS HALKARNI
Tal.Chandgad,Dist.Kolhapur

Paper	ISBN
I	978-93-89435-19-1
II	978-93-89435-26-9
III	978-93-89435-44-3
IV	978-93-89435-56-6

Scanned with OKEN Scanner

सीमाप्रदेश : बोली आणि संस्कृती
संपादक : डॉ. विनोद कांबळे
मराठी विभाग, म. ह. शिंदे महाविद्यालय, तिसंगी
ता. गगनबावडा, जि. कोल्हापूर – ४१६ २०६
भ्रमणध्वनी : ९८५०४३३८०७
vinodspandan@gmail.com

Seemapradesh : Boli Aani Sanskruti
Editor : Dr. Vinod Kamble

© संबंधित लेखक
ISBN : 978-81-957231-0-2

प्रकाशक
सचिव,
दक्षिण महाराष्ट्र साहित्य सभा
जी–६, स्मृती अपार्टमेंट, बाबूजमाल रोड,
गंगावेश, कोल्हापूर – ४१६ ०१२

प्रथमावृत्ती
२७ फेब्रुवारी २०२२
मराठी राजभाषा दिन

मुखपृष्ठ
विजय टिपुगडे

मुद्रक
भारती मुद्रणालय
८३२, ई वॉर्ड, शाहूपुरी ४ थी गल्ली,
कोल्हापूर – ४१६ ००१.

मूल्य : ₹ १५० /–

PRINCIPAL
Yashawantrao Chavan Mahavidyalaya
Halkarni,Tal.Chandgad,
Dist.Kolhapur, Pin-416 552

प्रतिकूल परिस्थितीतही
स्वतःची भाषा आणि संस्कृतीशी
नाळ टिकवून ठेवलेल्या
सीमाप्रदेशातील मराठी भाषिकांना...

Scanned with OKEN Scanner

सीमाभागातील भाषिक संस्कृती : एक आकलन

– चंद्रकांत पोतदार

प्रस्तावना

भारत हा कृषिप्रधान देश आहे. मातीत राबून आयुष्य काढणाऱ्या शेतकऱ्याचे दुःख व्यापक आहे. या दुःखाला व्यक्त करणारी भाषाही व्यापक आहे. ग्रामजीवनात व्यक्त होणारी भाषा सांस्कृतिक–सामाजिक कौटुंबिक–जिव्हाळाचे प्रश्न घेऊनच अवतरत असते. खेड्यापाड्यात खरी भाषा अधिक जिवंत राहते, कारण म्हणी–वाक्प्रचार–लोकसंस्कृती–लोकरूढी–लोकपरंपरा या सगळ्या खेड्यातच अधिक जिवंत आहेत, यापुढेही राहतील. भाषाही व्यक्त होणारी प्रभावी बोलीचे साधन म्हणून गणली जाते. भाषा–भाषेचा विकास–भाषेची समृद्धी–भाषेचा अवकाश–भाषेच्या परंपरा या सगळ्यात एक जिवंत असणारी भाषा अधिक महत्त्वाची असते.

मी ज्या चंदगड तालुक्याच्या हलकर्णी–कार्वे परिसरात राहतो, तो भाग सीमाभाग म्हणूनच ओळखला जातो. गोवा राज्य–महाराष्ट्र राज्य–कर्नाटक राज्य अशा तिन्ही राज्यांच्या भाषेचा वापर या सीमाभागात केला जातो. पूर्वेला कर्नाटक दक्षिणेला गोवा आणि उत्तेरला महाराष्ट्र अशा वातावरणात हा सीमाभाग विखुरला आहे. चंदगडच्या एकूण भागावर गोव्याची कोकणी, पश्चिमेच्या तळकोकणाची कोकणी, बेळगाव परिसरातील कानडी आणि ऊर्दूचा प्रभाव शिवाय रांगडी कोल्हापुरी अशी भाषा वापरणारी सीमाभागाची प्रादेशिकता दिसते. या सर्वच भाषांसाठी या परिसरातील लेखकांनी आपल्या भाषेत लिहिलेले अथवा समाजात बोलले जाणारे कितीतरी घटक उदाहरणादाखल घेता येतील. यातून सीमाभागातील बोलीभाषा आणि भाषेची सांस्कृतिकता समजायला मदत होईल.

सीमाभागातील भाषा : काही विचार, काही दाखले

सीमाभागातील जनता रोजच्या दैनंदिन व्यवहारात भाषेचा जो उपयोग करते, ते पाहणे महत्त्वाचे ठरेल. कारण या भाषेत मातृभाषा मराठीचा प्रामाणिक अनुभव आहे, कानडी भाषेचा नाजूक हेल आहे, इंग्रजी भाषेचा प्रभाव आहे, उर्दू भाषेचा वापर आहे, गोव्याच्या कोकणीचाही प्रभाव आहे. रा. भि. गुंजीकर, बा. भ. बोरकर, रणजीत देसाई, महादेव मोरे, राजन गवस, जी. ए. कुलकर्णी, अनुवादक चंद्रकांत पोकळे, कृ. ब. निकुंब, इंदिरा संत, शंकर रामाणी, गोविंद केळकर, विजयकुमार दळवी अशा अनेक जुन्या–नव्या लेखकांची लेखणी सीमावर्ती प्रदेशातील बोलीला अधोरेखित करते. ज्या भाषेत लेखक व्यक्त होतो, ती त्याची स्वतःची भाषा असते. भीमराव गस्ती यांची 'बेरड'मधली भाषा दलित जीवनाबरोबरच सीमाभाग अधिक गडद करते. बेरड–रामोशी समाज, दलितत्वाचे जगणे, उपेक्षित माणसांच्या वाट्याला येणारे दुःख, जीवघेणी हालत, देवदासी चळवळीतला सहभाग अशा गोष्टी त्यांच्या लेखनात आल्या, तरी त्यांच्या लेखनातून येणारी भाषा एकूण सीमाभागाला अधोरेखित करते.

उदा. 'मीया बी त्या भागुबाईचं आण घेऊन सांगतुया. आता यापुढं मीया, ह्यो साहिब कसं सांगल तसं वागणार आणि करणार. आणी तुमीबी मर्दानु, असंच राहुस पाजे. तरच आमचं सगळ्यांचंबी कल्याण व्हईल. चोऱ्यामाऱ्या करून दुसऱ्याचे तळतळाट पदरात बांधून घेऊन कोण सुखी व्हणार न्हाय! आता यापुढं आम्हा सगळ्यांचा गुरु ह्यो साहिबच. तवा ह्यो सांगल तसंच वागूस पाजे. आणी जो इरूध्द जातु त्याचं हातपाय मोडून एका कवंदीत गुंडाळून त्यास्नं भागूबाईच्या नदीत टाकतु हे विसरू नगाशी.'[१]

महादेव मोरे यांचे लेखन कष्टकरी तंबाखू कामगारांच्या व्यथा–वेदनांचे चित्रण करणारे आहे, शिवाय पोटाच्या भुकेचा प्रश्न तीव्रतेने मांडणारी कथा–कादंबरी श्रमाबरोबर भाषिक अविष्काराचे, संमिश्र भाषेचे वेगळेपण मांडते. जगण्याचा संघर्ष करणारा श्रमिक वर्ग, व्यवस्थेने बळी घेतलेल्या स्त्रियांचे शोषण, पैशाच्या मोबदल्यात वासनिक गरजेपुरता वापर करून फेकून दिलेल्या स्त्रियांचे प्रश्न, समजदार माणसाकडून होणारी फसवणूक अशा असंख्य गोष्टी जरी त्यांच्या लेखनात असल्यातरी ते मांडताना येणारी प्रभावी भाषाशैली एकूण कानडी–मराठीच्या संमिश्रतेतून व्यक्त होते. त्यांच्या कथा–कादंबरी लेखनातून हे अनेकदा प्रत्ययास येते.

उदा. १. 'आनी मग रत्नबाबी आपल्या आईसंगट निघून गेली. ती गेली तसं मगमला आदावलं–यल्लीनं दळून आणाय दळाप दिलं खरं, दळपाचं पैसे दिलं न्हाईतच की! ती कशी तरक न्हायली न्हाई व्हैमालीला? म्हंजे ह्योबी माज्याच पदराला खार! हिच्या बानं मरतावक्ती काय डबुलं सोद्यान करून गेला न्हाई माझ्या. व्हय बा, तसं म्हायुरी खर्चावं म्हणलं तर ! एकली एक राबतो, बडद्याडतो नि...'[२]

PRINCIPAL
Yashawantrao Chavan Mahavidyalaya
Halkarni, Tal.Chandgad,
Dist.Kolhapur, Pin-416 552.

शिक्षणमंथन खंड दोन शिक्षण योगी श्री. श्रीकांत नाईक अमृतमहोत्सव गौरवग्रंथ/
प्रथम आवृत्ती : २०२३/संपादक प्रा. सुभाष कवडे, प्रा. सुभाष कोरे/प्रकाशक :
अक्षर दालन, २१४१, बी वॉर्ड, मंगळवार पेठ, कोल्हापूर/मुखपृष्ठ : गौरीश सोनार/
अक्षरजुळणी : सौ. शिल्पा पराग कुलकर्णी/मुद्रक : मिरर प्रिंटिंग प्रेस, कोल्हापूर/
खंड एक व खंड दोन एकत्रित मूल्य ७०० ₹/

ISBN : 978-957702-5-0

PRINCIPAL
Yashawantrao Chavan Mahavidyalaya
Halkarni,Tal.Chandgad,
Dist.Kolhapur, Pin-416 552

श्रीकांत वसतंराव नाईक गौरव समिती

अध्यक्ष
डॉ. श्रीपाद पां. जोशी, जत

सदस्य
श्री. रवींद्र जोशी, कोल्हापूर, श्री. ह. रा. जोशी, औदुंबर, श्री. रामभाऊ देशपांडे, कोल्हापूर, श्री. गुरुनाथ हेर्लेकर, कोल्हापूर, श्री. स्नेहा वाबळे, कोल्हापूर, श्रीमती रजनी हिरळीकर, कोल्हापूर, श्री. माया कुलकर्णी, इचलकरंजी, श्री. भूषण देशमाने, उत्तूर, श्री. बाळासो हजारे, उत्तूर, श्री. जगन्नाथ कुलकर्णी, कोल्हापूर, श्री. टी. के. पाटील, जखखेवाडी, श्री. दत्तात्रय पाठक, पुणे, श्री. सिद्धेश्वर म्हैत्रे, सोलापूर ,श्री. दिगंबर गिरी, सडोली खालसा, श्री. महेश करंबळी, उत्तूर

मुख्य संपादक
प्रा. सुभाष कवडे, प्रा. सुभाष कोरे

साहय्यक संपादक
प्रा. सुरेश वडराळे, गडहिंग्लज, श्री. अरुण नाईक, कोल्हापूर, श्री. सुहास पाटील, उत्तूर, श्री. संपत सावंत, गडहिंग्लज

आता सर्वसामान्य पालकाला उमगले असल्याने तो उपाशी राहून शिक्षणावर आपल्या मिळकतीचा मोठा हिस्सा खर्च करायला तयार आहे व करतो आहे. दिल्ली सरकारने शिक्षणावर उत्पन्नाच्या ३०% खर्चाचे नियोजन केले आहे. देश ६% चे लक्ष्यही गाठू शकलेला नाही. (प्रत्यक्ष खर्च ३%) शिक्षणावर सर्वाधिक खर्च करणारी जी राज्ये आहेत - दिल्ली (२५%), आसाम (२१%), छत्तीसगड (१८%), उत्तराखंड (१८%), बिहार (१७%) त्यात महाराष्ट्र (७% ते ८%) नाही हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. त्याला उपाय 'शिक्षण प्रथम' हे विकास सूत्र आनंददायी जीवनाचे रहस्य होय.

■ ■

PRINCIPAL
Yashawantrao Chavan Mahavidyalaya
Halkarni,Tal.Chandgad,
Dist.Kolhapur, Pin-416 552,

भाषेचे अध्यापन आणि वास्तव

- प्रा. डॉ. चंद्रकांत पोतदार
हलकर्णी

प्रस्तावना :

एक शिक्षक अनेक पिढ्या घडवत असतो. भाषा ही संस्कृतीसंपन्न असते. भाषेचे मोल अनमोल आहे. भाषा, मातृभाषा, भाषेचे संवर्धन, भाषाश्रेष्ठत्वाचे मापदंड, भाषेचे शिक्षण आणि बोलीचे संवर्धन, भाषेचा प्रवाहीपणा या सगळ्याचे अध्ययन करून अध्यापन करणाऱ्या अध्यापकाची कसोटी असते. भाषेचा शिक्षक ज्ञानसंपन्नतेबरोबर विस्तृततेच्या नव्या वाटा धुंडाळणारा आणि संशोधक प्रवृत्तीचा असतो, तसा असायला हवा. भाषा प्रवाही असते, या प्रवाहाला अधोरेखित करताना भाषेची बलस्थाने टिकवून धरायला हवीत. कारण भाषेचे जतन आणि संवर्धन करणे ही काळाची गरज असते.

भाषा-भाषा संवर्धन-भाषेचे उपयोजन-भाषेची सांस्कृतिकता-भाषेचा प्रवाह-भाषेचा लाघवीपणा-भाषेचे सामर्थ्य-भाषा आणि जीवन-भाषेचा व्यवहार-भाषेचे माध्यम-भाषेची वैविध्यपूर्णता-भाषेचे कृतार्थ रूप-भाषेतील सौंदर्य-भाषेचे काव्यरूप अशा सगळ्याच गोष्टीतून भाषेची ओळख होते. भाषा शिकताना आणि प्रत्यक्ष भाषेचे अध्यापन करताना त्या त्य भाषिकदृष्ट्या अध्यापकाचे फुलून येणे खूप महत्वाचे असते. ज्ञानाच्या कक्षा रुंद करत त्याचे विस्तारणे म्हणजे अध्यापकाची कृतियुक्त अध्यापन कसोटी महत्त्वाची ठरते. या अर्थाने भाषेचे अध्यापन करताना वाचनाचा व्यासंग अध्यापकाकडे असणे ही अपरिहार्य गोष्ट असते. आदिमानवापासून मानवी संस्कृतीची

K. L. E. Society's

Raja Lakhamagouda Science Institute

[Autonomous] Belagavi

(Re-Accredited by NAAC with 'A' Grade)

Since 1916

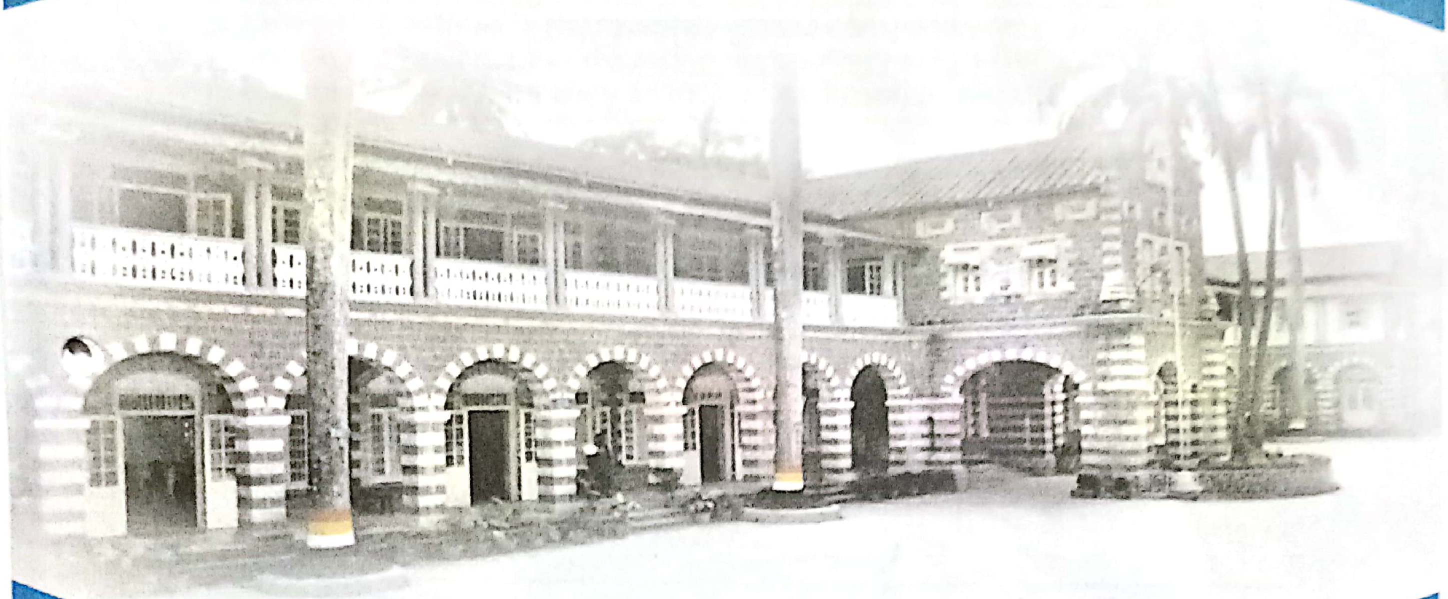

PROCEEDINGS

NAAC Sponsored National Seminar

on

"NAAC Revised Accreditation Framework (RAF) & its Relevance to NEP-2020"

Date: 29th September 2022

Organized by

INTERNAL QUALITY ASSURANCE CELL

ISBN: 978-81-958846-0-5

Scanned with OKEN Scanner

ISBN: 978-81-958846-0-5

INDEX

Sl.No.	Title & Author(s) Name	Page No.
15	**NAAC Accreditation for Libraries: An Overview** - Vinayak Savatagi[a*], Preeti Patil[b], Soumya Byadagi[c]	73-79
16	**New perspectives in HEI towards global competency: academic reforms by education technology in tune with National Education Policy 2020** - Dr. Prabhudev I. Mandi	80-83
17	**Quality Indicator Framework (QIF) of Criterion-III; Research, Innovations and Extension** - Kumar Naik K. H.	84-87
18	**Revised National Assessment and Accreditation Council(NAAC) Frame Work: A Study of Infrastructure and Learning Resources** - Dr. Anand Y. Kenchakkanavar[a*] Dr. Atulkumar A. Kamble[b]	88-93
19	**Institutional Preparedness for implementing NEP - 2020** - V. V. Manjalapur[a], B. G. Kulkarni[b], G. G. Doddamani[c]	94-95
20	**Role of NAAC on Imparting Higher Educational Institutions** - Prof. Vijayakumar Talawar, Prof. Pradeep Kumbar	96-103
21	**Institutional Preparedness for Implementing NEP -2020** - Prof. (Smt.) S. S. Sangolli	104-107
22	**Quality Indicator Framework (QIF) of Criterion-I Curricular Aspects** - Santosh N. Neelannavar	108-110
23	**NEP-2020 and Role of NAAC in Restructuring HEIs** - Dr. Sumanth S. Hiremath	111-115
24	**Role and Impact of NEP-2020 on NAAC Re-Accreditation Framework** - Smt. Shashilekha B. Patil	116-118
25	**Relevance of Student Support and Progression in NEP-2020** - Prof. Shankar murthy K. N.	118-121
26	**The Struggle for NAAC Accreditation** - Prof. Medha Deshapande,	122-123
27	**Need for Quality Education** - Miss. Kiran V. Garagi	124-125
28	**Impact of NAAC Re-AccreditationProcess in Improving the Quality of Higher Education** - Dr. N. C. Hiragond[1*] Prof. A. S. Jadhav[1] and Dr. K. N. Nikam[2]	126-128

Scanned with OKEN Scanner

ISBN: 978-81-958846-0-5

Impact of NAAC Re-AccreditationProcess in Improving the Quality of Higher Education

Dr. N. C. Hiragond1* Prof. A. S. Jadhav1and Dr. K. N. Nikam2
*1Yashwantrao Chavan MahavidyalayaHalkarni, Tq. Chandgad, Dt. Kolhapur,
2R. B. MadkholkarMahavidyalayaChandgad, Dist. Kolhapur
*Corresponding Author

ABSTRACT:

NAAC Accreditation and Re-Accreditation process made awareness among the management people, teaching faculty, supporting staff and stakeholders of the educational institutes in respect of quality education and its importance for the holistic development of the community and students. All the educational institutes started working hard and strive to improve the quality in their educational institute to get higher grade in NAAC Re-Accreditation process. Educational institutes started improving the infrastructure facility including ICT facilities and are made accessible to students. Faculty members and management of the institute organizing several activities for the holistic development of neighborhood community and sensitizing students.

INTRODUCTION:

Education plays an important role in the development of nation. To maintain the quality of education in higher education in India, Accreditation and Re-Accreditation process of higher education institute was initiated by central government of India through the National Assessment and Accreditation Council (NAAC) in the year 1994as an autonomous institution of the University Grants Commission with its headquarter in Bangalore (NAAC, 2022). NAAC is a full member of The International Network for Quality Assurance Agencies in Higher Education (INQAAHE) since 1994 and also founder member of The Asia-Pacific Quality Network (APQN). NAAC has an active MOU with AUQA- Australia, COL-Canada, HEEACT-Taiwan, IEEE- USA, HEQC-South Africa, NQA-Nepal and other countries (Hegdeand Uma Shankar, 2016). From last 25 years NAAC agency striving hard and working as a catalyst to improve the quality of education in higher education institute in India (Ravikumar et al., 2021). The performance of the colleges affiliated with universities, autonomous colleges and universities and institutes is assessed after every five years (Sooraj, 2012).

RESULTS AND DISCUSSION:

NAAC Accreditation and Re-Accreditation process made awareness among themanagement people, teaching faculty, supporting staff and stakeholders of the institute regarding the quality education and its importance in society. Because of the NAAC Accreditation and Re-Accreditation process all the educational institutes started working hard and strive to improve the infrastructure facility and quality of education in their institute to get higher grade by NAAC in Re-Accreditation process.The educational institutes whatever the grade got in their first Accreditation cycle, they try to maintain either same grade or to improve the grade in subsequent Re-Accreditationprocess. The faculty members and management of the institute are somehow bounded to increase the grade in subsequent Re-Accreditationassessment cycles.

In several educational institutes especially in rural areas, the institute management started improving the infrastructure facilityespecially ICT facilities like internet, computer, laptop, LCD projectors, smart board and, number of reference books and scientific research journals in library. These are made available to students and faculty members.It is also reported that, there is 17% increase in the library facility after NAAC accreditation (Naveen, C. L., 2020).The administrative offices especially in rural

Scanned with OKEN Scanner

ISBN: 978-81-958846-0-5

colleges upgraded their offices by using software in maintaining official data, online applications for admission, online payment mode, generation of student information data sheets, online feedback process etc.

In most of the affiliated colleges management people supervising their faculty members to work hard to improve the quality of education by conducting several activities for the holistic development of neighborhood community and sensitizing students.To improve the quality of education faculty members started organizing several activities within the campus and off the campus i.e. workshops, internship programs, seminars, conferences, faculty exchange programs, student exchange programs, carrier guidance lectures, day celebrations, poster presentations;extension activities like filed trips, visit to museums, zoos, wildlife sanctuaries, historical monuments, Dhangarwada; implementation of student research project to develop research culture among the students; collaborative activates with Government organizations, NGO's and national level institutes.

Institutes also started working on biodiversity and conservation aspect activities by organizing tree plantation programs with forest department and, field trips in to the nearby forest, wildlife sanctuaries to create awareness regarding the importance of biodiversity and its conservation by conducting special lectures. Field trips are also made to visit several industries to have a practical knowledge, hands on training and to make awareness regarding the industrial pollution, its recycling and its importance. Field trips are conductedto visit the National institutes like CCMB, IISC, NIT, IIT, and Central Universities etc todevelop research interest and give exposure to students regarding the equipment used for research work and to have conversions with eminent scientists.

Remedial courses are organized to reserve category students and slow learners for their improvement in academics. Because of these remedial classes the passing percentage of students is increasing in most of the rural colleges. For advance learners special carrier guidance lecture are organized by experts to give exposure to carriers in higher education and administrative positions through competitive examinations. Students are also promoted to take participation in conference, workshops, and research activities organized by "A" grade colleges, national institutes and in reputed universities. This resulted in increase of enrollment of students to higher education including Ph. D. courses.Several students got exposure to national level sports activities and participated to win medals. This resulted in placement of sports students in police departments, railway department under sports category.

The NAACRe-Accreditation process made obligatory to all the faculty membersto upgrade their knowledge and teaching methodology. Some of the faculty members who are not at all aware of online teaching and use of ICT tools, started giving online lectures, conducting online classes through Google meet, Google classroom, WebEx meet,conducting online tests, quiz's etc. Faculty members willing to undergo various short term training programs and faculty development program to upgrade their knowledge.This improved the quality of teaching-learning and research culture among the faculty members. Faculty member also understood the method of analysis of research data through spread sheet and several statistical package etc. Even faculty members started applying for research projects to get funds from funding agencies. Faculty members started involving in research activities and preferring to publish their research material in reputed journals with high impact factor. Faculty members also started working in collaboration with other institutes to have a joint publications and research projects. Institutes also organizing activates in collaboration with other institutes and NGO by doing Memorandum of Understanding.

These kinds of development activities in educational institutes directly and indirectly helping the students in understanding the subject knowledge in depth, understanding their social responsibility and gave exposure to several new things in improving the quality education and holistic development.

Scanned with OKEN Scanner

ISBN: 978-81-958846-0-5

CONCLUSION:

NAAC Accreditation and Re-Accreditation process brought drastic changes in education institutes especially, in improving the infrastructure facilities and quality of education in institutes, developing social responsibility in society and developing the research culture and to pursue higher education among the students. Even the competition between the institutes is observed among the different institutes to have a good grade by NAAC Re-Accreditation process. This directly or indirectly maintain and improve the quality of education in India.

REFERENCES:

1. Hegde, G. and Uma Shankar,V. (2016). Impact of NAAC Accreditation on Higher Education Institutions. TEJAS Thiagarajar College Journal ISSN (Online):2456-4044. 1(2), 62-76. https://tejas.tcarts.in/pdf/june16_impactofnaac.pdf
2. NAAC, 2022. http://naac.gov.in/index.php/en/ downloaded on 08.10.2022
3. Naveen, C. L., (2020). Impact of NAAC Assessment on the development of college libraries: A Study. Library Philosophy and Practice (e-journal). 4190. https://digitalcommons.unl.edu/libphilprac/4190
4. Ravikumar, K., Samanta, S. & Rath A.K., (2021). Impact of NAAC Accreditation on Quality Improvement of Higher Education Institutions in India: ACase Study in the State of Karnataka. Purushartha, 14(1), 34-49
5. Sooraj, 2012. Role of NAAC in promoting quality in higher education https://educational-system.blogspot.com/2012/08/role-of-naac-in-promoting-quality-in.html

राष्ट्रीय चर्चासत्र

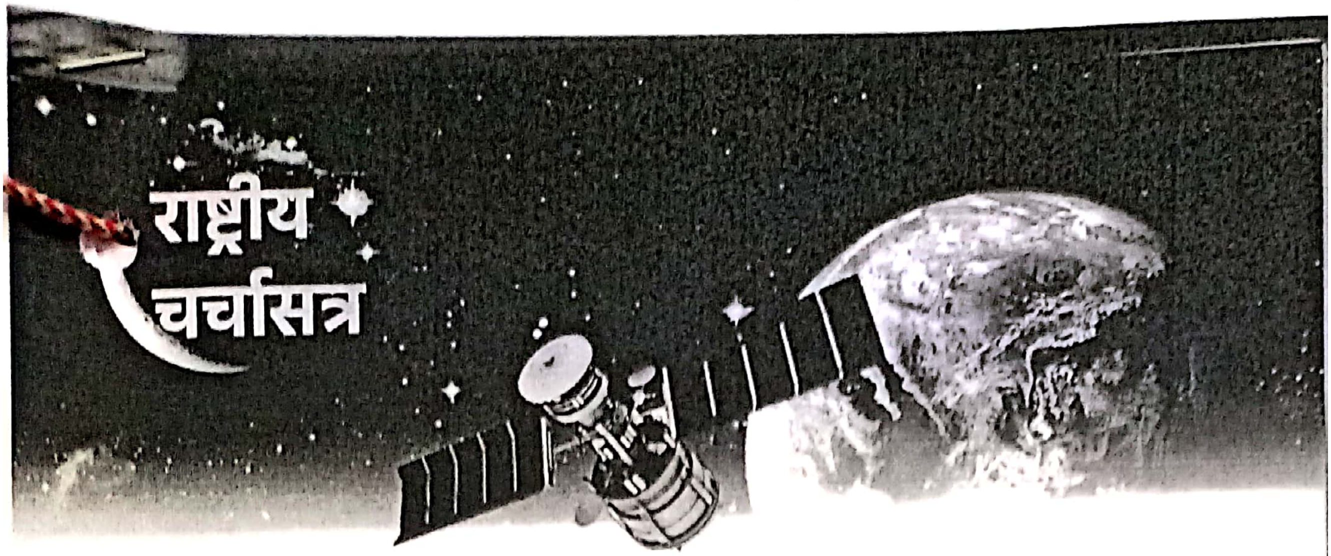

आ. य. पवार यांच्या

निसर्ग व विज्ञान कविता

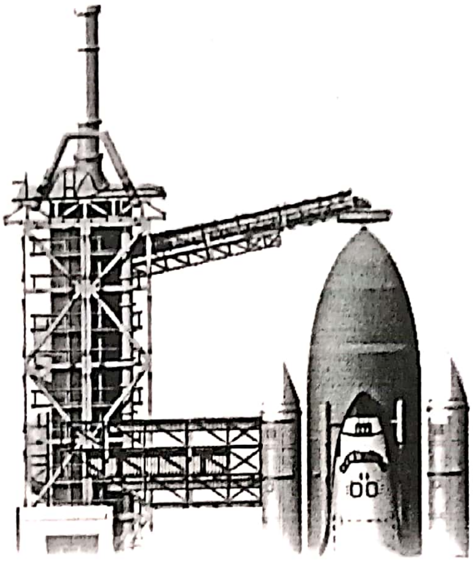

संपादक

प्रा. डॉ. जयदेवी पवार

सहसंपादक

प्रा. डॉ. दुष्यंत कटारे

PRINCIPAL
Yashawantrao Chavan Mahavidyala,
Halkarni,Tal.Chandgad,
Dist.Kolhapur, Pin-416 552

Scanned with OKEN Scanner

आ. य. पवार यांच्या निसर्ग व विज्ञानकविता

प्रकाशन	:	इन्व्हेंशन पब्लिकेशन, INVENTION PUBLICTION व्यवस्थापक - शरद जाधव महानगरपालिका शॉपिंग कॉम्प्लेक्स, गांधी चौक, लातूर - ४१३ ५१२
संपादक	:	प्रा. डॉ. जयदेवी पवार
सहसंपादक	:	प्रा. डॉ. दुष्यंत कटारे
प्रथम आवृत्ती	:	
ISBN	:	978-81-931335-1-4
मुद्रक	:	इंडो एन्टरप्रायजेस प्रा.लि., लातूर बी-४४, एम. आय. डी. सी., लातूर
अक्षर जुळणी	:	मनोज कुलकर्णी
मुद्रितशोधन	:	शरद खर्चे
मुखपृष्ठ	:	प्रशांत गोणे
किंमत	:	रु. ४२५/-

स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

आणि

दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ संचलित

कै. व्यंकटराव देशमुख महाविद्यालय, बाभळगाव, ता. जि. लातूर

मराठी विभागाच्या वतीने बालकवि स्मृतिदिनानिमित्त आयोजित चर्चासत्र

नव्वदोत्तरी मराठी कवितेतील आ. य. पवार यांच्या निसर्ग व विज्ञानकविता

गुरुवार, दि. ०५ मे २०२२

ऋणनिर्देश

मा.आ.श्री. धिरज विलासराव देशमुख : अध्यक्ष, दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ, बाभळगाव

डॉ. केशव सखाराम देशमुख : मराठी विभागप्रमुख, स्वा. रा. ती. मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

डॉ. प्रमोद पडवळ	:	(वाराणसी) चर्चासत्राचे उद्घाटक
डॉ. मोना चिमोटे	:	(अमरावती) चर्चासत्राच्या बीजभाषक
डॉ. राम वाघ	:	(लातूर) चर्चासत्र उद्घाटन सोहळ्याचे अध्यक्ष
डॉ. चिन्मय घैसास	:	(गोवा) अध्यक्ष, चर्चासत्र विज्ञानकविता
श्री. श्याम देशमुख	:	(लातूर) सचिव, दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळ

दयानंद शिक्षण प्रसारक मंडळाचे सर्व संचालक मंडळ व राष्ट्रीय चर्चासत्रातील मान्यवर शोधनिबंध वाचक आणि सर्व शोधनिबंध लेखक

PRINCIPAL
Yashawantrao Chavan Mahavidyalaya
Halkarni,Tal.Chandgad,
Dist.Kolhapur, Pin-416 552,

Scanned with OKEN Scanner

आ. य. पवार यांच्या कवितेतील निसर्ग

प्रा. डॉ. चंद्रकांत पोतदार
मराठी विभाग
यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, हलकर्णी
ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर ४१६ ५५२

प्रस्तावना :

मराठी कवितेला एक दीर्घ परंपरा आहे. केशवसुतांच्या कवितेपासूनचा प्रदीर्घ प्रवास आजही अखंड आहे. काळ-समाज-भावना-प्रतिभा यांच्या अंतर्मुख विचारांतून आणि सभोवतालच्या परिसरातून विचार प्रवृत्त करणाऱ्या संवेदनशीलतेचे चित्र म्हणजे कविता होय. या अर्थाने जगण्याची उलथापालथ म्हणजे कविता होय. या प्रवासात पाना-फुलांशी होणारा संवादही तितकाच महत्त्वाचा आहे. केशवसुत-मर्ढेकर-बालकवी-कुसुमाग्रज अशी कवितेची वाट आजच्या काळात लिहिणाऱ्या प्रतिभावंत विचारापर्यंत अखंड आहे. आजही आपापल्या प्रतिभेच्या सामर्थ्यावर प्रत्येक कवी आपला प्रकृती धर्म सांभाळून कविता लिहितो आहे. कविता काही तरी सांगणारी आणि निर्देश करणारी असते. अशा कवितेच्या वाटेवर बालकवींच्या निसर्गकवितेची ओढ कायम आहे. तर निसर्गकवितेच्या परंपरेत ना. धों. महानोर यांचे नाव ठळकपणे येते. या परंपरेला आपल्या मगदुराप्रमाणे अनेकांनी कविता लिहून निसर्गपरंपरेला पुढे नेले आहे. आनंद यादव, विठ्ठल वाघ, इंद्रजित भालेराव, प्रकाश होळकर, श्रीकांत देशमुख, केशव सखाराम देशमुख, जगदीश कदम या सारख्या कवींच्या प्रारंभी बहिणाबाई चौधरींच्या निसर्गाची अनेकविध रूपे मांडून निसर्ग आणि माणूस यांतील नाते अधोरेखित केले आहे. कवी आ. य. पवार यांनी आपल्या निसर्गकवितेतून हे समाजभान जपत जपत आपली निसर्गकविता ठळकपणे मांडली आहे.

आ. य. पवार यांच्या कवितेतील निसर्ग :

सीनाकाठच्या कविता, करकुंजाचा थवा, रानमाती, ऊनपाऊस यांसारख्या असंख्य कवितासंग्रहातून आ. य. पवार यांनी आपली कविता मांडली आहे. निसर्गाची सोबत करताना, निसर्गाला अधोरेखित करताना पान-फुल-झाड-उन्न-वारा-पाऊस-पावसाचा लहरीपणा-शेती मातीत राबणाऱ्या माणसांचे प्रश्न-त्यांच्या जगण्यातला गुंता-लोकजीवनाचे, लोकसंस्कृतीचे, संघर्षाचे, समाजवास्तवाचे मांडले जाणारे चित्रमय दर्शन या निसर्गकवितेतून प्रत्ययाला येते. केवळ निसर्गच नाही तर निसर्गाची भावसंवेदना कवी आपल्या शब्दांतून मांडतो. रानावनातले प्रत्येक घटक कवीला खुणावत राहतात. फुलोरा, उन्न, पावसाची विविध रूपे, घरटं बांधणाऱ्या सुगरणीची

धडपड, आकाश, ढग, पाऊस, माती, भूमी, झाडे, वेली, पशू, पक्षी, रानवाऱ्याचे असंख्य पातळीवर दिसणारे रूप, कवि मनाला जाणवणारी संवेदना या सगळ्याच गोष्टी खूप आस्थापूर्वक कवी मांडताना दिसतो. गाव खेड्याची संवेदना, गावखेड्याचे वेगळेपण, तिथल्या लोकसंस्कृती मांडताना गावाभोवतीचे शिवार खुणावते आणि कवी आपल्या आत्मनिष्ठ जाणीवेने काही टिपतो, समाजाला सर्वांगाने जसे टिपतो, त्याहीपेक्षा अधिक सौदर्यपूर्ण भावनेने निसर्ग रूप मांडतो. या अर्थाने निसर्गाच्या आश्रयात वाढणारी आ. य. पवार यांची कविता निसर्गाच्या असंख्य घटकांवर भाष्य करणारी आहे.

पाऊस हा सर्वांच्याच जिव्हाळ्याचा घटक. पावसाची ओढ प्रत्येकालाच असते. अख्खं आयुष्य मातीत घालणाऱ्या माणसाला जमिनीसाठी पाऊस नेहमीच हवा असतो. 'जलगान' या अर्थाने महत्त्वाचे भाग्य आहे. पाऊस अनेक रुपांनी कवितेत येतो. तान्हापाऊस, श्रावणसखीचा पाऊस अशा रुपातून भेटणारा पाऊस हा आस्थेचा विषय आहे. आ. य. पवार यांनी पावसाला न्याय दिला आहे. झाडांच्या बुंध्यावर येणारं शेवाळ, अंगात भिनणारा पाऊस, गंधभरला मेघ, आभाळाच्या झुंबरफुटीचा आणि कृष्णमेघाच्या लुटीचा 'कवठ' कवितेत केलेला वापर फार महत्त्वाचा आहे. आभाळातल्या गाभुळलेल्या चांदण्यांचं पाण्यात पडणारं प्रतिबिंब अनेक वेळा मोहित करत. या सगळ्याचा अर्थ पवारांच्या कवितेत येणारा पाऊस आपल्या स्वतःच्या प्रतिमेचं एक समृध्द दालन उभं करतो. पहिल्या पावसानं उजळून निघणारा रानगंध, नियतीच्या हाताचं बाहुलं बनलेला माणूस, वळिवाच्या पावसानं केलेली दैना, झिरमिरत्या पावसाचे ओल्या रुखवताचे निमंत्रण, उन्हात पडणाऱ्या पावसाने जपलेले ग्रामजीवनाचे संकेत, इंद्रधनुष्याचे समर्पक वर्णन, आभाळाच्या गळ्यातून वाहणारा ओला पावसाळा, त्याचे नक्षत्रचिंब रूप, पावसाच्या रूपाने पापण्यांच्या किना-यात भेटणारा श्रावण, दाटून येणाऱ्या ओल्याचिंब आळवणी, पाऊस कसा पडतो याचे शास्त्रीय सत्य या सगळ्यात पावसाचा - निसर्गाचा व्यापक पट कवीने मांडला आहे, तर कधी-कधी पावसाने पाठ फिरविल्यावर मनाची होणारी उदासीन भावना, करपून जाणारा श्रावण अनेकदा अस्वस्थ करतो. अखंड पावसाने झाडांची फुले वाहून जातील म्हणून अस्वस्थणारे मन शब्दबध्द होते तेव्हा,

डोळे ढगांच्या होड्यात खुणावितो खलाशाला
कसा हिरव्या इर्कलीचा शेला हळदीचा झाला?
.......आता गर्भार देहात, डोळे मोराचा पिसारा
थांब थांब रे वळिवा, मन गुंतले संसारा
(फुलोरा, सीनाकाठच्या कविता)

अशा शब्दांत कवी पाऊस मांडतो आणि दुसरीकडे पावसाने पाठ फिरविल्यावर दुष्काळाचे विदारक वास्तव नजरेतून सुटत नाही, तेव्हा कवी लिहितो, -

... : यशवंतराव चव्हाण

प्रा. जी.जे. गावडे
कॉमर्स विभाग, यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, हलकर्णी, ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर

प्रास्ताविक

आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार, एक सुसंस्कृत, राजकारणी, थोर विचारवंत, आदर्शवंत, आदर्श लोकप्रतिनिधी, मनस्वी लेखक आणि जनतेवर अपार माया करणारे यशवंतराव चव्हाण म्हणजे महाराष्ट्राला पडलेले एक सुंदर स्वप्न होते. ज्या ज्या क्षेत्रात त्यांनी आपल्या विचारांचा वारसा दिला. आपल्या आदर्शातून संस्था कार्यकर्ते निर्माण केले आणि आधुनिक महाराष्ट्राचे स्वप्न प्रत्यक्षात आणलेल्या यशवंतराव चव्हाणांचे सहकार क्षेत्रातील योगदान फार मोलाचे आहे.

सहकार क्षेत्रातील योगदान

महाराष्ट्रातील सहकारी चळवळीला यशवंतराव चव्हाणांच्या नेतृत्वाखाली लाभलेले योगदान बहुआयामी आहे. सहकारी चळवळीला बळकटी देण्यासाठी त्यामध्ये सर्वसामान्य सभासदांना त्यांचे मत व्यक्त करण्यासाठी स्वातंत्र्य असावे. सहकारी संस्थामध्ये सभासदांचा सहभाग मोठया प्रमाणात वाढला पाहिजे व संस्थांचा कारभार लोकशाही पद्धतीने चालला पाहिजे. यासाठी यशवंतराव चव्हाण आग्रही होते. सहकारी संस्था या लोकशाही संस्था आहेत. या संस्था उभ्या करताना तिथल्या कार्यकर्त्यांनी अपार कष्ट घेतलेले आहेत. याकडे त्यांचे लक्ष होते. शेतकरी अडचणीत न येण्यास सहकारी संस्थांनी प्राधान्यक्रम दिला पाहिजे असे त्यांना नेहमी वाटत असे. भविष्यामध्ये राजकीय कार्यकर्ते घडविण्याची शाखा, आदर्श लोकप्रतिनिधी निर्माण करण्याचे शक्तीपीठ व सार्वजनिक क्षेत्रामध्ये आपल्या अंगभुत गुणांनी दशहित घडविणाऱ्या कार्यकर्त्यांची फळी सहकार चळवळीच्या माध्यमातून निर्माण झाली पाहिजे. असेही त्यांना वाटत असे.

सहकार चळवळही कृषी औद्योगिक अर्थव्यवस्थेसाठी आधार चौकट म्हणुन उपलब्ध झालेली होती. त्याकाळी म्हणजे स्वातंत्र्यपूर्व काळी शेतकऱ्यांना सावकारांच्या पाशातून मुक्त करुन त्यांच्या प्राथमिक आणि मुलभूत गरजा भागविण्यासाठी त्यांना पुरेसे व वेळेवर अर्थसहाय मिळावे: हा या सहकारी चळवळीचा मुख्य हेतू होता. महाराष्ट्राच्या स्थापनेनंतर यशवंतराव चव्हाणांच्या नेतृत्वाखालील सरकारने या चळवळीला आर्थिक बळ प्राप्त करुन दिले. या चळवळीला खऱ्या अर्थाने उर्जितावस्था आणून दिली. त्यासाठी त्यांनी जुना सहकार कायदा बदलून त्याजागी आधारीत आपल्याकडे सहकारी संस्थांचा कायदा १९६० आणि महाराष्ट्र सहकारी संस्थांचे नियम १९६१ हा कायदा अस्तित्वात आला व २६ जानेवारी १९६२ पासून त्यांची प्रत्यक्षात अंमलबजावणी सुरु झाली.

सहकारी अर्थपुरवठा संस्था; बँक

प्रामुख्याने सहकारी संस्थांना शासनाकडून भाग भांडवलाच्या रूपाने अर्थसहाय्य, शासकीय संस्थांना शासकीय अनुदानाच्या योजना, शासन बँक हमी अशा विविध माध्यामातुन त्यांनी सहकार्य क्षेत्र जोपासले होते. ग्रामीण भागातील जनतेला, शेतकऱ्यांना शेती कर्जपुरवठा करण्यासाठी विकास संस्था, जिल्हा बँका आणि राज्य बँका अशी त्रिस्तरीय संरचना त्यांनी निर्माण केली. त्यामुळे शेती कर्ज पुरवठयावर पुरेसे नियंत्रण आणि देखरेख ठेवणे पुढच्या काळात शक्य झाले.

साखर कारखान्यांची निर्मिती

महाराष्ट्राची भाग सहकारातील ओळख म्हणजे साखर कारखाने, परंतु स्वातंत्र्य पूर्वकाळात आपल्याकडील ऊस पीक क्षेत्रात खाजगी साखर कारखाने होते. १९४१ पर्यंत आपल्या राज्यात १२ खाजगी साखर कारखाने कार्यरत होते. अशा परिस्थितीत १९४५ साली डॉ. धनंजयराव गाडगीळ यांच्या नेतृत्वाखाली झालेल्या बागायतदार शेतकऱ्यांच्या परिषदेमध्ये एकमताने झालेल्या ठरावानुसार सहकारी तत्वावर पहिला सहकारी साखर कारखाना उभारण्याचा संकल्प जाहीर झाला. त्यानुसार पद्मश्री डॉ. विठ्ठलराव विखे पाटील यांनी प्रवरानगर येथे देशातील पहिला सहकारी साखर कारखाना उभा केला. सहकार चळवळीतील ही एक क्रांतीकारी घटना समजली जाते. पुढे यशवंतराव चव्हाणांच्या नेतृत्वाखाली संयुक्त महाराष्ट्र स्थापन झाले. चव्हाणांच्या नेतृत्वाखाली सरकारने घेतलेल्या शेतीपूरक धोरणामुळे शेतकरी सभासदांच्या मालकीचे १८ सहकारी साखर कारखाने उभे राहिले. सरकारने ऊसवाढीसाठी प्रोत्साहनपर योजना आखल्या. त्यासाठी कृषी खात्यामार्फत आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर करून ऊस उत्पादन व साखर उत्पादनामध्ये उच्चांक प्रस्थापित झाला मात्र त्यानंतर आपला महाराष्ट्र सातत्याने साखर कारखानदारीत अग्रेसर राहिला आहे.

सह. शेतमाल खरेदी विक्री संस्था दरम्यान साखर उद्योगाबरोबर ग्रामीण भागात

शेतीमालावर प्रक्रिया करणाऱ्या इतर सहकारी संस्था सहकारी खरेदी विक्री संघ, बाजार समिती, सहकारी सुतगिरण्या, सहकारी पतपेढ्या व नागरी बँकांचे जाळे विणले गेले. ग्रामीण भागामध्ये शैक्षणिक संस्था. दळणवळणाची साधणे, पाणी, वीज, रस्ते अशा मुलभूत सोयी सुविधा निर्माण झाल्या आणि एकंदर ग्रामीण विकासाला चालना मिळाली.

समारोप

अर्थात या सर्व श्रेयाचे मानकरी होते ते यशवंतराव चव्हाण. त्यामुळेच सहकारी चळवळीच्या वाढीला डॉ. धनंजयराव गाडगीळ पद्मश्री डॉ. विखे पाटील, वसंतदादा पाटील, तात्यासाहेब कोरे, यशवंतराव मोहिते, रत्नाप्पा आण्णा कुंभार आदींनी आपापल्या भागात सहकाराचे हे जाळे अधिक पक्के केले. अनेक धाडसी प्रयोग केले. या सहकारी चळवळीच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांच्या, कष्टकऱ्यांच्या व सर्व सामान्यांच्या दारात विकासाची गंगा पोहचवली.

संदर्भ

१. यशवंतराव चव्हाण : कृष्णाकाठ आत्मचरित्र

Scanned with OKEN Scanner

Daulat Vishwastha Sanstha's

Yashwantrao Chavan Mahavidyalaya, Halkarni

Tal.Chandgad, Dist. Kolhapur : 416 552
email : yccggvp89@gmail.com
www.yashguru.edu.in
NAAC Accredited: 'A' Grade

National Conference

Yashwantrao Chavan Architect of Modern Maharashtra

Proceeding Issue
18 March, 2023

Scanned with OKEN Scanner

अनुक्रम....

संपादकीय ३

१. यशवंतराव आणि महाराष्ट्र / प्राचार्य डॉ. इस्माईल पठाण ५

२. यशवंतराव चव्हाण : रक्षा, गृह, अर्थ और विदेश नीतिकार
प्रा. शिवाजी निंगोजी खरुजकर १२

३. यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक विचार / डॉ. सरला आरबोळे १९

४. यशवंतराव चव्हाणांचे महाराष्ट्राच्या विकासातील योगदान
प्रा. अशोक आलगोंडी २४

५. आधुनिक महाराष्ट्राच्या राजकारणातील यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका
डॉ. ज्योती जयवंत व्हटकर २९

६. साहित्यप्रेमी : यशवंतराव चव्हाण / प्रा. वंदना शामराव खोराटे ३४

७. यशवंतराव चव्हाणांचे लोकशाही विषयक विचार / प्रा. ए. डी. कांबळे ४०

८. यशवंतराव चव्हाण यांचे दिशादर्शक धोरण / प्रा. डॉ. शीला देशमुख ४४

९. यशवंतराव चव्हाण यांचे अर्थकारण / डॉ. जे. पी. पाटील ४९

१०. आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमधील यशवंतराव चव्हाणांचे योगदान
श्री. गोविंद मारुती अंबी ५६

११. यशवंतराव चव्हाणांचे आर्थिक विचार / प्रा.जी.पी. कांबळे ६३

१२. सहकाराचे प्रणेते : यशवंतराव चव्हाण / प्रा. जी.जे. गावडे ६६

१३. यशवंतरावांचा पत्रसंग्रह 'विदेश दर्शन' / वंदना गोविंद केळकर ६९

१४. यशवंतराव चव्हाण यांच्या आठवणी / प्रा. संगीता किरण लोखंडे ७४

15. Role of Yashwantrao Chavan in Agricultural Development of
Maharashtra / Dr. D. G. Chighalikar 76

16. Role of Reading in Molding The Personality of Yashwantrao
Chavan / Dr. Sunanda S. Shelake 79

17. Yashwantrao Chavan : Architect of Modern Maharashtra
Dr. M. V. Jadhav & Prof. V. V. Kolkar 84

18. The Triumphant Visionary is his Name / Heramb R. Gadgil 92

१९. यशवंतराव चव्हाण यांचे शिक्षण आणि शेती विषयक विचार / प्रा. जयंत घाटगे ९७

२०. संरक्षणमंत्री यशवंतराव चव्हाण यांचे राष्ट्रबांधणीतील योगदान
डॉ. सुरेश मारूती चव्हाण १०२

२१. आधुनिक महाराष्ट्राचे निर्माते / डॉ. मनोहर सुबराव कोळसेकर १०८

22. Thoughts of Yashwantrao Chavan
Shripad Sunil Tate & Dr. A. A. Patil 113

२३. यशवंतराव चव्हाण यांचे शैक्षणिक कार्य / श्री. राजू वैजनाथ चिंचणगी ११९

Scanned with OKEN Scanner

यशवंतरावांचा पत्रसंग्रह 'विदेश दर्शन'

केळकर वंदना गोविंद

ग्रंथपाल, यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, हलकर्णी ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर

प्रास्ताविक

शेती, कला, क्रीडा, सहकार, उद्योग आदी क्षेत्रांना नवीन दिशा देणारे यशवंतराव चव्हाण पुरोगामी विचारसरणी मनात बाळगून संघटक, प्रशासक, समीक्षक, प्रसंगी कार्यकर्ता अशा अनेक भूमिका त्यांनी निभावल्या, महाराष्ट्र घडविला. त्यांना आधुनिक महाराष्ट्राचे शिल्पकार म्हंटले जाते.

राजकारणी म्हणून ते सर्वांना ज्ञात असले तरी ते उत्तम साहित्यिक होते. यशवंतरावांनी स्वतःचा वैचारिक व साहित्यिक पिंड वाचनातून घडविला. विविध विषयावरील पुस्तके ते वाचनासाठी निवडत. दिवस भर काम केल्यानंतरही रात्री तास दिड तास वाचन केल्याशिवाय झोपत नसत. दिवसाही सवड मिळेल तेव्हा ते वाचन करीत. राजकारणातून सृजनात्मक लेखनासाठी पुरेसा वेळ देता आला नाही तरी त्यांच्या उपलब्ध साहित्यातून कृष्णाकाठ (आत्मचरित्र), ऋणानुबंध (आत्मपर लेख संग्रह), भूमिका, सहयाद्रीचे वारे, युगांतर (भाषण संग्रह) विदेश दर्शन, विरंगुळा (पत्रसंग्रह) या ग्रंथातून एक प्रतिभाशाली लेखक आपल्याला भेटतो. प्रसिध्द कादंबरीकार ना. सी. फडके त्यांच्या बद्दल 'यशवंतराव राजकारणात न पडते तर मराठीला एक समर्थ लेखक लाभला असता' असे उद्गार काढतात. त्यांच्या विदेश दर्शन या पत्रसंग्रहाचा परिचय आपण या ठिकाणी करून घेणार आहोत.

विदेश दर्शन पत्रसंग्रह

पत्र व्यवहाराचे स्वरूप हे पूर्णतः व्यक्तिगत स्वरूपाचे असते. मनातील गोष्ट सांगणे, कामाचे स्वरूप विशद करणे, पुर्णतः वैयक्तिक लेखन असे सामान्यतः पत्र व्यवहाराचे स्वरूप असते.

''पत्र की कलात्मकता ही उसे साहित्यिक सिंहासन पर बैठा देती है। देश – काल की परिस्थिती, प्रवृत्तीयाँ और इतिहास का ज्ञान भी उसके पत्रों के माध्यम से होता है'' हे विधान यशवंतरावांच्या विदेश दर्शन या पत्र संग्रहास तंतोतंत लागू पडते.[१] ही पत्रे त्यांनी पत्नी वेणूताई यांना लिहिली आहेत. ही पत्रे केवळ खुशालीसाठी लिहिलेली

Scanned with OKEN Scanner

नाहीत. त्यामध्ये वैयक्तिक स्वरूपाचा उल्लेख क्वचित आढळतो. या पत्रातून आपल्याला विदेश दर्शन घडते. हा एक तऱ्हेची पृथ्वी प्रदक्षिणाच आहे. विदेश, दर्शनमधून यशवंतरावांनी लिहिलेली पत्रे रामभाऊ जोशी यांनी संपादित केली आहेत. भारताच्या केंद्र सरकाराचे संरक्षण मंत्री, अर्थमंत्री, विदेशमंत्री या नात्याने त्यांनी विदेशयात्रा केली. आशिया, आफ्रिका, युरोप, अमेरिका आणि अन्य द्विपे या ठिकाणी यशवंतरावांनी प्रवास केला. नोव्हेंबर १९६३ ते जानेवारी १९७७ एवढया दीर्घकालात विस्तारलेला हा ९७ पत्रांचा संग्रह आहे. प्रवासवर्णनाचा आकृतिबंध या पत्रसंग्रहास प्राप्त झाला आहे.

प्रवासात जे पाहिले, अनुभव घेतला त्याचे वर्णन प्रवासवर्णनामध्ये असते. पाहिलेले स्थळ प्रसंग मानवी मनात राहतात. त्यांचे वर्णन शब्दबध्द करीत असताना त्याच्या व्यक्तिमत्वाचा, संवेदनशीलतेचा समोवश त्या लेखनात जेव्हा आपल्याला जाणवतो. तेव्हा ते प्रवासवर्णन वाचनीय होते. प्रसिध्दी पाव्हने गंगाधर गाडगीळांनी लिहिलेले 'गोपुरांच्या प्रदेशात' हे एक आदर्श प्रवासवर्णन आहे. यशवंतरावांनी प्रवासवर्णन लेखनासाठी पत्रांचा आधार घेतला आहे.

हा यशवंतराव व वेणूताई यांच्यातील पत्रव्यवहार आहे. वेणूताईची प्रकृती नेहमी अस्वस्थ असे. विविध कारणांनी यशवंतरावांनी जो परदेश प्रवास केला. त्यामधील सुंदर स्थळे निव्वळ प्रकृती ठीक नसल्यामुळे त्या पाहू शकत नसत. याची खंत नेहमीच यशवंतरावांना वाटे. यशवंरावांच्या जीवनात वेणूताई सखीच्या भूमिकेत वावरत ते म्हणतात मला वाटते तू निर्धाराने हे प्रवास करण्याची तयारी केली पाहिजेस प्रकृतीची कथा तर नेहमीचीच आहे. मी तेथे नसलो म्हणजे मी तेथे नसलो म्हणजे त्यामुळेच एकाकीपणाचे भावनेतून तू आजारी पडतेस. त्या पेक्षा बरोबर राहून काहीसा त्रास झाला तरी त्याची तीव्रता कमीच भासेल (व्हीएन्ना २२ एप्रिल १९७२) घरी असताना पूर्णत: वेणूताईच्यावर आपण अवलंबून असल्याची कबूली यशवंतराव पत्रातून देतात. प्रवासातील एकाकीपणा दूर करणे व पत्नीला सहप्रवासाचा आनंद देण्यासाठी यशवंतरावांनी ही पत्रे लिहिली आहेत.[२]

विशिष्ट मंत्रीपदाच्या गरजे प्रमाणे, विदेशातील उच्च पदस्थ, प्रथितयश लोकांबरोबर त्यांनी चर्चा केली. भारताच्या हीताचे कोण? विरोधी कोण? बाहेरून पाठींबा देणारे कोण? याची पूर्ण:त नोद त्यांनी या पत्रांमधून घेतली आहे. अनेक महनीय व्यक्तीबरोबर झालेली चर्चा, प्रकट भाषणे झालेली शब्दाशब्दी, जुन्या घटनांचा अन्वयार्थ याची पूर्णतः नोंद त्यांनी पत्रातून घेतलेली दिसते. त्याची समीक्षाही ते करतात. पण त्यांनी

आपला सुसंस्कृतपणा कोठेही सोडलेला नाही. आंतराष्ट्रीय राजकारणाचे पट्टीचे मुत्सद्दी किसिंजर यांच्या संबंधी ते लिहितात डॉ किसिंजर मला तरी मोकळा, स्पष्ट आणि हिंदुस्थानशी चांगले संबंध रहावेत अशी खरीखुरी इच्छा असलेला गृहस्थ त्याच्या बोलण्यावरून वाटला. मध्यंतरीच्या वादळामुळे त्याच्या मनात काही किंतू असेल अशी शंका मला होती. परंतु तसे जाणवले नाही.[३] (न्यूयॉर्क ते लंडन प्रवास ११ आक्टोबर १९७५)

ते जेथे जातात तेथील विशिष्ट समाजादर्शन, प्रदेशाचा निसर्ग, प्रदेशाचा इतिहास त्यांच्या पत्रातून आपल्या डोळयासमोर उभा राहतो. त्या प्रदेशाची नैसर्गिक विविधता सर्व ऐतिहासिक विशेष त्यांच्या पत्र व्यवहारात बिनचूक टिपलेले आपल्याला पहायला मिळतात. लंडनमध्ये स्ट्रॅटफर्ड महाकवी व नाटककार शेक्सपिअरच्या जन्मगावाला त्यांनी दिलेली भेट (लंडन १५ नोव्हेंबर १९६९), उझबेकी भाषेतील ऐतिहासिक प्रेमकथेवर आधारलेले नाटकाचे संगीत, ताश्कंद जानेवारी लिमोसोल येथील मदिरोत्सव या मदिरोत्सवाच्या चांदण्या रात्रीस त्यांनी दिलेले 'यौवन पौर्णिमा' हे नाव, (कोपनहेगन २० सप्टेबर १९७०) पॅरिसच्या राजवाडयाचे सूर्याच्या कोवळया किरणस्पर्शाबरोबर घडलेले हृदयंगम दृश्य पाहाताना त्यांना पंडित रविशंकर यांच्या मालकंस रागाची आठवण करून देते व यक्ष किन्नरांच्या भूमिकेत घेऊन जाते (पॅरिस १९ सप्टेंबर १९७१) युरोपमध्ये त्यांनी पाहिलेला ऑपेरा, गाण्याचे शब्द आणि कथा इटालियन असलेला २५०० माणसे बसू शकतील अशी बैठक व्यवस्था (व्हीएना २२ एप्रिल १९७२), जगप्रसिध्द सर्वांत मोठी सेंट लॉरेन्स नदी. या नदीच्या काठी घेतलेला चालण्याचा दोन मैलाचा अनुभव त्यांना बालपण व युवावस्था यांची आठवण करून देतो (क्विबेक २७ सप्टेंबर १९७४) बमीयानच्या खोऱ्यात चेंगीझखानाने केलेला बुध्दमूर्तीचा विध्वंस पाहून पुरूषार्थ करणाऱ्यांनी करूणेचाच मार्ग पत्करला पाहिजे, या निष्कर्षाप्रत ते येतात (काबूल ३१ आक्टोबर १९७५) Equus हे ब्रॉडवेवर पाहिलेले नाटक, त्याची नोंदविलेली निरीक्षणे (न्यूयॉर्क ३१ ऑगस्ट १९७५) बाली बेटावरील हिंदू संस्कृतीचे दर्शन अशी अनेक उदाहरणे त्यांच्या रसिकतेची विद्वतेची, सौदर्यदृष्टीची, सूक्ष्मनिरीक्षण शक्तीचा प्रत्यय देतात. कोणतीही भाषा, संस्कृती, कलाकृती, संगीत त्यांच्या रसिकेतला वर्ज्य नव्हते हेच त्यांच्या पत्राच्या अभ्यासावरून स्पष्ट होते.

सर्व वाड्मय प्रकार हाताळणारे ते पुस्तकप्रेमी, साहित्यप्रेमी रसिक होते. कोणत्याही शहरात गेले की, तेथे न चुकता तीन स्थळांना ते भेट देत असत. वस्तुसंग्रहालय,

पुस्तकाचे दुकान आणि नाटयमंदीर. कामाची कागदपत्रे वाचून ते टिपणे काढून ठेवीत. मन प्रसन्न करणारे पेय चहा. त्याचा आस्वाद घेत ते प्रवासात वाचन करीत. लंडनमधील बुक शॉपला भेट देतात व पुस्तके पाहून परत येतात. खरेदी करण्याची शक्यता नाहीच असे त्यांना वाटते. (लंडन २० सप्टेबर १९७२) लाकडात कोरलेली सुंदर कलाकृती पाहून रामराम म्हणतात. किंमत पाहून अवाक होतात (वॉशिंग्टन ३० जुलै १९७३) असोसिएशन ऑफ आर्ट केंद्रावरील अनेकविध चित्रे पाहून ते लिहितात पाय निघत नव्हता आणि खीसा रिकामा होता (न्यूयॉर्क २ आक्टोबर १९७५) मनात आणले तर कोणतीही वस्तू ते बिनधास्त खरेदी करू शकले असते. पण त्यांची स्वच्छ व निस्वार्थी राजकारणी ही प्रतिमा या ठिकाणी अधोरेखित होते.

न्यूयॉर्क, जर्मनी येथील पुस्तकांच्या दुकानांना त्यांनी भेटी दिल्याच्या नोंदी पत्रात आढळतात. (कौललांपूर) हिलटन २६ एप्रिल १९७४ पत्र क्रमांक ३१ पूर्णत: त्यांच्या वाचन पध्दती, त्यांची विचार करण्याची पध्दती यावर प्रकाश टाकते. ते म्हणतात, परवा येथे येताना मी अगदी शेवटच्या घटकेला वाचण्यासाठी जे पुस्तक उचलले ते मी बरेच दिवस राखून ठेवले होते. आवडीने खावयाचा पदार्थ जसा चाखून माखून खावा शेलकी चांगली वस्तू जशी राखून सावरून वापरावी तसे हे पुस्तक थांबत थांबत त्याची रूची घेत सावकाशीत वाचावे. असे ठरविले होते प्रवासाला जाताना ते पुस्तक बरोबर घेऊन जात.[४]

विदेशमंत्री म्हणून परदेश दौऱ्यावर असताना भारतीय राजकारणतील यशवंतरावांचे स्थान त्या विषयीचे त्यांचे विचार पत्र क्रमांक ५३ (मॉटगो बे (जमैका) ४ मे १९७५) या पत्रात उल्लेख केले आहेत. त्यावेळी ते ६२ वर्षाचे होते. त्यांनी अनेक सत्तास्थाने भोगली. नावलौकिक मिळविला. राज्यात केंद्रात पण सत्तेसाठी कुणाच्याही मागे लाचारीने कधी लागलो नाही. याची स्पष्ट कबूली ते देतात. सामाजिक न्याय, दलितांबद्दल कणव यासाठीच त्यांनी योजना आखल्या. सत्तेसाठी साधन सुचितेचा कसलाही विचार न करणारी अनेक माणसे पाहिली की त्यांचे मन दुःखी होत असे. अवमानीत होण्याचे अनेक प्रसंग आले पण ते मनाची समजूत घालतात. मी माझी समजूत घालतो की नाही असा वैयक्तिक भावनांचा विचार करून निर्णय घ्यावयाचे नसतात. राष्ट्रीय कार्य करीत असताना स्वतःला विसरले पाहिजे भविष्याकडे लक्ष ठेवले पाहिजे. रागाने मोडता येते, जोडता येत नाही. तडजोडीने वागले पाहिजे. असा विचार करून मग काम चालू राहते.[५] हे एका स्वच्छ व निस्वार्थी राजकारणी यशवंतरावांचे विचार आजच्या राजकारणी माणसांना एक वस्तूपाठ आहेत.

नेहमी कार्यमग्न असणारे यशवंतराव उजवीकडे किंवा डावीकडे पहायला जागा नाही अशी परिस्थिती या वाक्याच्या उल्लेखातून जाणवतात. रोम मधील रविवारी व सुटीच्या दिवशी पेट्रोलचा वापर बंद पेट्रोल पंप बंद. स्त्री, पुरूष मुले सायकलवरून रपेट करताना आढळतात. हा १९७४ मध्ये इटलीने घेतलेला निर्णय आपण आज ही आमलात आणू शकलो नाही. या नोंदीमागे यशवंतरावांची दूरदृष्टी लक्षात येते (इटली जानेवारी १९७४)

अशा तऱ्हेचे लेखन यशवंतरावांनी जी सत्तास्थाने भूषविली त्या स्थानावरील कोणत्याही भारतीय व्यक्तीने केलेले नाही. त्यांचे तात्विक चिंतन, साहित्यकुशल वृत्ती, सूक्ष्म निरीक्षण या लेखनातून प्रतित होते. हे एक विचारधन आहे. प्रवासात क्वचित येणाऱ्या अनुभूतीची शब्दांनी बांधणी करावी म्हणून त्यांनी हे प्रदीर्घ लेखन केले आहे. या पत्रांना पती पत्नीमधील पत्रव्यवहार असे स्वरूप न राहता, या पत्रांना ऐतिहासिक व सामाजिक संदर्भ लाभला आहे. पत्रातून यशवंतरावांचे निसर्गप्रेम, रसिकता, पुस्तकांवरील प्रेम, सतत कार्यमग्न राहण्याची वृत्ती, राजकीय टिका टीप्पणी अशा अनेकविध अर्थाने विदेश दर्शन या पुस्तकातील पत्रे संस्मरणीय आहेत. हा पत्रसंग्रह भारतीयांसाठी यशवंतरावांनी दिलेली ऐतिहासिक देणगी आहे.

संदर्भ

१. मजदा, असद : १९९० गद्य के विविध रूप. नयी दिल्ली, ग्रंथ अकादमी पृष्ठ क्रमांक २३

२. जोशी रामभाऊ : २०१७ दुसरी आवृत्ती विदेश दर्शन. यशवंतराव चव्हाण, पुणे, सुरेश एजन्सी, पृष्ठ क्रमांक ७१

३. तत्रैव, पृष्ठ क्रमांक २३९

४. तत्रैव, पृष्ठ क्रमांक ११४

५. तत्रैव, पृष्ठ क्रमांक १७३

६. दुकळे प्रकाश : २०१२ यशवंतराव चव्हाण माणूस आणि लेखक, मुंबई, ग्रंथाली.

●●●

Scanned with OKEN Scanner

आधुनिक महाराष्ट्राच्या राजकारणातील यशवंतराव चव्हाण यांची भूमिका

डॉ. ज्योती ज. व्हटकर

सहयोगी प्राध्यापक, इतिहास विभाग प्रमुख, यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, हलकर्णी

प्रास्ताविक

महाराष्ट्राचे भाग्यविधाते यशवंतराव चव्हाण यांच्या विचारांनी महाराष्ट्राला पुरोगामित्वाची एक नवी दिशा मिळाली. त्यांनी महाराष्ट्रातचं नव्हे तर देशाच्या राजकारणात देखील आपल्या कर्तृत्वाचा ठसा उमटविला.

शाहू, फुले, आंबेडकर यांनी महाराष्ट्राला पुरोगामी विचारांचे वरदान दिले. त्याचं विचारांचा वारसा यशवंतरांवानी पुढे नेला. यशवंतराव केवळ राजकारणात रममाण होत नसत तर ते समाजकारणामध्ये ही रस घेत असत. किंबहुना ते राजकारण आणि समाजकारण या दोन्हींची सांगड घालून आपले विचार मांडत असत.

यशवंतरावांचे व्यक्तिमत्त्व विविध पैलूंनी नटलेले होते. त्यापैकी नेतृत्वगुण हा त्यांच्यातील महत्त्वाचा गुण. त्यांच्या नेतृत्वात राजकीय आणि सामाजिक असे दोन्ही बाबतचे भान सहज दिसत असे. अर्थात यापाठीमागे गौरवशाली वारसा होता तो महात्मा फुले, वि.रा.शिंदे, शाहू महाराज, डॉ. आंबेडकर यांच्या विचारांचा. त्यातूनच प्रबळ लोकनिष्ठा हे त्यांच्या सार्वजनिक जीवनाचे वैशिष्ट्य तयार झाले होते. यशवंतराव चव्हाणांनी राजकारण आणि समाज यांच्यात बळकटी निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला, त्यातूनच जातिअंतावर आधारित बहुजनवादी राजकारणाची दिशा निश्चित झाली. राजकारण आणि राजकीय नेतृत्व या संकल्पनेच्या पारंपरिकेतला छेद देवुन संकुचित स्वार्थापलिकडे जावुन राजकारण आणि नेतृत्वासाठी काही तरी प्रयोजन असले पाहिजे असा विचार महाराष्ट्राच्या समाजरचनेत रूजविण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला. नेतृत्वाची संकल्पना स्पट करताना ते म्हणतात की नेतृत्वाचा अर्थ नीट समजून घ्या. नेतृत्वाकरिता नियोजन असावे व कामाला वाहून घेणारा निष्ठावान शूर वीर असावा. महाराष्ट्राच्या स्वप्नपूर्तीसाठी मी आपणा सर्वांना हाक देत आहे. राजकारणाची संकल्पनाही ते स्पष्ट करतात. राजकारण म्हणजे केवळ कारभार करणे व निवडणुका लढविणे नसून समाजपरिवर्तनाचे ते एक प्रभावी साधन आहे. समाजक्रांती हेच आपल्या राजकारणाचे

Scanned with OKEN Scanner

...असले पाहिजे.

...निर्मिती पूर्व १९५६ मध्ये यशवंतराव चव्हाण द्विभाषिक मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री झाले. हा काळ महाराष्ट्राच्या राजकारणात अत्यंत संवेदनशील होता. महाराष्ट्रापेक्षा नेहरू मोठे या यशवंतरावांच्या वक्तव्यामुळे जनतेत प्रचंड संतापाची लाट उसळली होती. मात्र या पार्श्वभूमीवर त्यांनी जे स्पटीकरण दिले होते ते या कालखंडातील राजकीय नेतृत्वाने लक्षात घेतले पाहिजे. संयुक्त महाराष्ट्राच्या आंदोलनात यशवंतरावांचा कस लागला असून श्रीपाद डांगे, एस. एम. जोशी असे दिग्गज नेते विरोधात गेले असताना यशवंतरावांनी धीराने तोंड दिले. संयुक्त महाराष्ट्र निर्मितीबद्दल त्यांची भूमिका ही विकासाभिमुख होती. हे त्यांच्या पुढील वक्तव्यावरून स्पष्ट होते. राष्ट्रीय प्रवाहापासून महाराष्ट्र वेगळा राहिला तर आपल्या राज्याची प्रगती खुंटेल मात्र द्विभाषिक मुंबई राज्याचे त्यांनी कधीच समर्थन केले नव्हते हे विसरून चालणार नाही. १९५२-५६ या काळात मोरारजी प्रशासनाने संयुक्त महाराष्ट्राचा लढा अगदी निर्दयीपणे दडपून टाकण्याचा प्रयत्न केला होता. मुंबई राज्यात मराठी भाषिकांचा प्रचंड असंतोष होता व या पार्श्वभूमीवर यशवंतरावांनी व्दिभाषिक मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्रीपद स्विकारले होते. मी बंदुकीची एक ही गोळी न वापरता राज्य चालवणार आहे असे त्यांनी जाहीर केले होते. अशा पद्धतीने त्यांनी बेरजेचे राजकारण केले. याबाबत भाई माधवराव बागल यांचे एक विधान अत्यंत समर्पक असे वाटते ते म्हणतात - 'यशवंतराव तुमच्यात एक फार मोठा दोष आहे, तो म्हणजे तुम्ही कोणाचा द्वेष करत नाही.' तात्पर्य यालाचं बेरजेचं राजकारण म्हटले जाते.

सुसंस्कृतपणा, व्यक्तीद्वेषाचा अभाव, बेरजेचे राजकारण यावर आधारित राजकारणाला त्यांनी प्राधान्य दिले. आचार्य अत्रे यांनी सभागृहाला मच्छीबाजार हा शब्द वापरला होता. तेव्हा अत्रेंना एक महिन्याची सजा व ३०० रू. दंड झाला. मात्र यशवंतरावांनी अत्रेंची शिक्षा रद्द करायला भाग पाडले होते व केवळ दंड करण्याचे सांगितले. यशवंतरावांची ही भूमिका म्हणजे त्यांच्यामधील वरील गुणांचे दर्शन सहज घडवून देते. सामाजिक व राजकीय एकसंघ समाजाच्या उभारणीचे ध्येय बाळगूनचं आपण जीवनात वाटचाल केली पाहिजे हा त्यांचा संदेश आधुनिक राजकारणात खूप आवश्यक आहे.

संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीनंतर द्वैभाषिक मुंबई राज्याचे विभाजन होऊन १ मे १९६० रोजी स्वतंत्र महाराष्ट्राची निर्मिती झाली. द्वैभाषिक मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्री

म्हणून १९५६ ते १९६० व महाराष्ट्राचे मुख्यमंत्री म्हणून १९६० ते ६२ अशी दोन वर्षे म्हणजे मिळून एकूण सहा ते सव्वा सहा वर्षे मुंबई राज्याचे मुख्यमंत्रीपद यशवंतराव चव्हाण यांच्याकडेचं राहीले. राज्याची सर्व सत्तासूत्रे त्यांच्याकडेचं आली. दोन वर्षाच्या मुख्यमंत्रीपदाच्या कालखंडात त्यांनी अल्पावधीतचं आपल्या कार्यकर्तृत्वाचा ठसा स्वतंत्रपणे निर्माण केला. १९६० पूर्वी महाराष्ट्राच्या नेतृत्वाचा केंद्रबिंदू शहरी भागातील सुशिक्षित मध्यमवर्गाकडून ग्रामीण भागातील सामान्य माणसाकडे वळविला. महाराष्ट्राची जडणघडण अत्यंत विधायक आणि लोकाभिमुख पध्दतीने करण्यासाठी त्यांनी आपल्या राजकारणाची दिशा निश्चित केली आणि वैचारिक बांधणी करून कृतिशीलतेकडे आपले लक्ष केंद्रीत केले. त्यांनी साहित्य, शिक्षण, शेती, सहकार, कृषी इ. सारख्या अनेक प्रश्नाबाबत राबविलेल्या योजनांमधून यशवंतराव चव्हाणांचा आधुनिक महाराष्ट्राच्या जडणघडणीमधील वाटा लक्षात येतो.

यशवंतराव चव्हाणांनी राजकारणाच्या माध्यमातून बहुजन समाजाला आत्मविश्वास दिला. सामाजिक परिवर्तन, महाराष्ट्राची सर्वांगीण प्रगती आणि त्यासाठी समाजातील सर्व थरांतील लोकांना प्रोत्साहन देवून कामाची संधी उपलब्ध करून दिली.

मुख्यमंत्रीपदाची धूरा हाती घेतल्यानंतर त्यांच्यासमोर आर्थिकदृष्ट्या मागासलेल्या विद्यार्थ्यांना मोफत शिक्षणाचा प्रस्ताव समाजकल्याण विभागाकडून आला. यशवंतरावांनी या प्रश्नाबाबत सकारात्मकता दर्शविली पण इतर सदस्यांकडून याला विरोध झाला. या प्रश्नासाठी त्यांनी आपले मुख्यमंत्रीपद पणाला लावले व ई.पी.एस. सवलतीचा प्रस्ताव मंजूर करून घेतला. वरील प्रसंगामधून यशवंतरावांची लोककल्याण्याची निष्ठा दिसून येते.

शिक्षणाबाबत ते अत्यंत दक्ष होते. किंबहुना शिक्षणाकडे बघण्याची त्यांची दृष्टी व्यापक होती. त्याच्या मते ज्ञानाची गंगा ही समाजाच्या खोलपर्यंत पोहोचली पाहिजे, म्हणजे ती कल्याणकारी सिध्द होते. महाराष्ट्राची औद्योगिक प्रगती जेवढी महत्त्वाची आहे, तेवढे शिक्षणही महत्त्वाचे आहे. शिक्षणातून व्यक्तीचा भावनिक विकास आणि अंत:करणाचा मोठेपणाही वाढला पाहिजे, अशी त्यांची धारणा होती. याचा अधिक खुलासा त्यांनी युगांतरमधील एका लेखात केला आहे. ते म्हणतात, मानवाचे मन शिक्षणाच्या संस्काराने संपन्न केल्याशिवाय समाज खऱ्या अर्थाने समाज बनू शकत नाही.

संयुक्त महाराष्ट्राच्या निर्मितीनंतर एकसंघ समाज उभारणे हे यशवंतरावांपुढील

Scanned with OKEN Scanner

मोठे आव्हान होते. महाराष्ट्र राज्य निर्मितीच्या सोहळ्याप्रसंगी त्यांनी जे भाषण केले होते, त्यातून त्यांनी महाराष्ट्र धर्माची संकल्पना व्यक्त केली होती. त्यांनी माणसाची केलेली परिभाषा म्हणजे त्यांच्या व्यापक मानवतावादी दृष्टीकोणाचे प्रतिक समजले पाहिजे. जातीवादाच्या विखारी प्रचारापासून आपण महाराष्ट्राच्या भवितव्याची सफर या विषयावर बोलताना ते म्हणत की, हे कार्य आपण एक दिवसात, एका रात्रीत करू शकणार नाहीत. त्यासाठी विचारी माणसांनी विचारपूर्वक प्रयत्न करायला हवेत.

महाराष्ट्र राज्याची निर्मितीनंतर हे राज्य मराठी माणसाचे होणार की, मराठा माणसांचे होणार असा प्रश्न माडखोलकरांनी यशवंतरावांना केला. या प्रश्नाला यशवंतरावांनी अत्यंत समर्पक शब्दात उत्तर दिले होते. ते म्हणतात, ''जोपर्यंत माझ्या हातात महाराष्ट्राच्या सत्तेची सूत्रे असतील, तोपर्यंत तरी निदान मी हे राज्य एका जातीचे मराठ्यांचे किंवा अन्य कोणत्याही जातीचे होवू देणार नाही आणि महाराष्ट्राच्या कल्याणाकरिता मराठा जातीत जन्माला आला म्हणून मला हटावे लागले तरी मी मागे पुढे पाहणार नाही. पण ही गोष्ट कदापि मी होवू देणार नाही.'' यशवंतरावांचे वरील वाक्य हे त्यांच्या सत्याग्रही समाजवादी वृत्तीचे प्रतिनिधित्व करणारे आहेत.

महाराष्ट्रात सामुदायिक नेतृत्वासाठी त्यांनी सहकार क्षेत्राची मुहूर्तमेढ रोवली. सहकारी साखर कारखाने, सूतगिरण्या, सहकारी बँका, दूध डेअऱ्या इ. उद्योगांना त्यांनी प्रोत्साहन दिले. शेतकऱ्यांच्या आर्थिक विकास कार्यक्रमाकडेही त्यांनी विशेष लक्ष पुरविले.

यशवंतराव चव्हाणांच्या राजकारणाच्या दिशेबाबत संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीतील खंदे नेतृत्व एस.एम.जोशी म्हणतात की, यशवंतराव हे ब्राम्हणेत्तर चळवळीकडे न वळता बहुजन समाजासाठी त्यांच्या विकासासाठी लढले. बहुजन समाजाला शोषणमुक्त करायचे असेल तर त्यांच्यात आर्थिक सामर्थ्य देखील आले पाहिजे हे त्यांनी ओळखले. थोड्क्यात सर्व थरातील माणूस वर आला पाहिजे अशी यशवंतरावांची धारणा होती मात्र सत्ता असल्याशिवाय हे होत नाही. यशवंतरावांनी जनतेच्या हाती सहकाराचे आर्थिक साधन आणि पंचायती राजची राजकीय सत्ता दिली हे आपणाला नाकारून चालणार नाही.

१ मे १९६१ महाराष्ट्र राज्याच्या पहिल्या वाढदिवसानिमित्त तर त्यांनी जणु जाहिरनामाच प्रसिद्ध केला. त्यात त्यांनी महाराष्ट्र एक आहे आणि कोणत्याही एका भागाची प्रगती व भरभराट ही दुसऱ्या एखाद्या भागास तोशीस लावुन होऊ शकणार नाही अशी महाराष्ट्राची धारणा आहे. निरनिराळ्या विभागाच्या गरजा, साधनसामग्री यांचा बरोबर अंदाज घेवून राज्याच्या हिताच्या दृष्टीने प्रादेशिक विषमता काढणे ही खरी आजची गरज आहे. मराठवाडा, कोकण, विदर्भ हे तीन विभाग अजुन अविकसित आहेत. यांच्या विकासासाठी आपली आर्थिक व सामाजिक न्यायावरील आपल्या श्रद्धेची कसोटी लागणार आहे. यापद्धतीने त्यांनी प्रादेशिक समतोलाबाबत आपला विचार मांडलेला होता.

समारोप

यशवंतराव चव्हाण यांच्या विचारांचे आणि कार्याचे अनेक पैलू आहेत. त्यांचे व्यक्तित्व बहुआयामी होते. त्यांच्याकडे कोणताही राजकीय वारसा नव्हता. व्यक्तिगत गुण हे त्यांच्या नेतृत्वाचे अधिष्ठाण तर प्रचंड लोकनिष्ठा हे त्यांच्या सार्वजनिक जीवनाचे वैशिष्ट्य होते. आपल्या ऋणानुबंधामध्ये ते लिहितात – 'लोक मला मोठे म्हणतात किंवा लोकमताच्या आरशात मी जेव्हा मोठेपणाचे प्रतिबिंब पाहतो तेव्हा अधिक अंतर्मुख होतो. पण मोठेपणाच्या व्याख्येत वैयक्तिक मोठेपणाला काही अर्थ नाही असे मला नेहमी वाटते. अधिकारावर असलेल्या माणसाला समाज (सामान्य लोक) मोठा म्हणतात, पण हे खरे मूल्य नाही. कारण यात खरेपणा कमी असतो. खरा मोठेपणा हा विचाराचा प्रगत परिणामाच्या मोठेपणाशी निगडीत आहे.' थोडक्यात स्वार्थापलीकडेही नेतृत्वाला काहीतरी अर्थ असला पाहिजे असा त्यांचा विचार होता.

संदर्भ

१. गोळे भा.ल. : यशवंतराव चव्हाण : राजकारण आणि साहित्य, साकेत प्रकाशन, औरंगाबाद
२. चव्हाण यशवंतराव : सह्याद्रीचे वारे
३. बागल माधवराव : यशवंतराव माझे गुरू, मी पाहिलेले यशवंतराव
४. भावे मधूकर : यशवंतराव ते विलासराव, मनोविकास प्रकाशन, पुणे
५. कायंदे पाटील गंगाधर : यशवंतराव चव्हाण, चैतन्य प्रकाशन, नाशिक
६. चव्हाण यशवंतराव : युगांतर, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे
७. चव्हाण यशवंतराव : ऋणानुबंध, प्रेस्टीज प्रकाशन, पुणे

●●●

Scanned with OKEN Scanner

यशवंतराव चव्हाणांचे आर्थिक विचार

प्रा.जी.पी. कांबळे

कॉमर्स विभाग, यशवंतराव चव्हाण महाविद्यालय, हलकर्णी, ता. चंदगड, जि. कोल्हापूर

प्रास्ताविक

यशवंतराव चव्हाण यांनी शिक्षण, शेती, उद्योग, व्यवसाय, कृषी उद्योग, सहकार, पाटबंधारे, धरणे, विकेंद्रीकरण व दुग्धोत्पादन इत्यादी क्षेत्रात मोलाची कामगिरी तर केली आहेच. पण मुख्यमंत्री या नात्याने सर्व क्षेत्रावर लक्ष ठेवल्यामुळे सर्वांगिण विकासाचे ध्येय साकार झाले आहे. महाराष्ट्र विकासाच्या उच्च खरावर पोहचला यासाठी यषवंतराव चव्हाणांचे आर्थिक विचार बहुमोल ठरले. विविध आर्थिक संकल्पने विषयी त्यांचे काय मत होते, हे जाणून घेऊया

आर्थिक विकास

जगातील प्रत्येक राष्ट स्वतःच्या विकासासाठी प्रयत्न करीत असते. मग ते विकसित असा की अविकसित असो. विकसित राष्ट्रापेक्षा अविकसित राष्ट्रात विकासाचे मार्ग कोणते असू शकतात या संदर्भात यशवंतरावानी पुढीलप्रमाणे आपले विचार मांडले आहेत तसे पाहिल्यास जगातच उत्पन्न व सुखसोयीच्या बाबतीत फार मोठी विषमता आहे ही विषमता कमी करण्यासाठी उपाय शोधून काढणे हीच काळाची गरज आहे. असे त्यांचे मत होते.

अविकसित राष्ट्रांनी आर्थिक विकासासाठी नियोजनाला महत्त्व दिले पाहिजे. तसा प्रयत्न भारतामध्ये करण्यात देखील आला. अविकसित राष्ट्रे कृषिप्रधान असतात. अशा राष्ट्रांचा आर्थिक विकास शेतीवर अवलंबून असतो. म्हणून अशा राष्ट्रात शेतीची उत्पादन क्षमता वाढविण्यावर भर दिला पाहिजे. व जमिनविषयक सुधारणा घडवून आणल्या पाहिजेत. यासाठी जमीन धारणेवरमर्यादा घातली पाहिजे असे यशवंतराव चव्हाण यांचे मत होते. याही पेक्षा कृषी उद्योगाचा विकास करणे हा आर्थिक विकासाचा मुख्य मार्ग आहे. अविकसित राष्ट्रांनी आर्थिक विकासासाठी सुरूवातीच्या काळात तरी निरनिराळ्या उद्योगद्यांची समतोल वाढ करण्याकडे लक्ष पुरविले पाहिजे. परंतु त्यासाठी अनियंत्रित आर्थिक स्वातंत्र्याचा वापर करता कामा नये. कारण असे केलेल्या देशामध्ये समतेऐवजी विषमता वाढीस लागेल असे. यशवंतराव चव्हाण यांनी प्रतिपादन केले.

Scanned with OKEN Scanner

अविकसित देशात भांडवल संचय कसा करावा याचा हा महत्वाचा प्रश्न असतो. मनुष्यबळ ही अविकसित राष्ट्रांची मोठी संपत्ती आहे. आर्थिक विकासासाठी लागणाऱ्या भांडवल ऐवजी मनुष्य बळासारखा लागणाऱ्या वापर करण्याचा प्रयत्न केल्यास रोजगाराच्या संधी वाढून लोकांची खरी शक्ती वाढते व जीवनमान सुधारण्यास मदत होते. अविकसित देशात मोठया प्रमाणावर उद्योग धंदे व औद्योगिक प्रकल्प सुरू करण्यात शासनाचा पुढाकार असावा असे यशवंतराव चव्हाण यांनी प्रतिपादन केले.

शेती संबंधीचे विचार

यशवंतराव चव्हाण यांनी शेती संबंधित जे विचार मांडले आहेत. त्यात शेतीवरील मालकीचा प्रश्न, भूमिहिनांचा प्रश्न, शेती विकासाचा प्रश्न, शेतीच्या आधुनिक करणाचा प्रश्न, शेती शिक्षणाचा प्रश्न इत्यादीचा समावेश होतो.

उद्योगासंबंधीचे विचार

यशवंतराव चव्हाण यांनी आर्थिक विकासाच्या दृष्टीने शेती विकासाला जेवढे महत्व दिले आहे. तेवढेच देशातील उद्योगधंद्याच्या विकासाला दिले आहेत. यामध्ये ग्रामीण भागाचे औद्योगिकरण, समतोल विकास करणे, नवीन तंत्राचा वापर करणे आर्थिक नयोजन करणे, व्यवस्थापनात कामगारांना संधी देणे याशिवाय कामगारांना प्रशिक्षण दिले पाहिजे. कारखानदारांना आवश्यक तेसहाय्य केले पाहिजे. संयुक्त औद्योगिक क्षेत्राची स्थापना करण्यात यावी औद्योगिक विकासाचा मास्टर प्लॅन तयार करण्यात यावा असे यशवंतराव चव्हाण यांचे मत होते.

सहकारासंबंधी विचार

यशवंतराव चव्हाण यांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी सहकाराची तत्वेच महत्वाची ठरतात असे सांगितले आहे, कारण सहकारामध्ये देशाचा आर्थिक विकास करण्याची शक्ती आहे. यादृष्टीने सहकाराला आर्थिक विकासात महत्त्व आहे.

समाजवादासंबंधीत विचार

समाजवादाचा अवलंब करून देखिल देशाची आर्थिक स्थिती सुधारता येते असे यशवंतरावांचे मत होते. परंतु समाजवाद हा लोकशाही मुद्यावर आधारित असला पाहिजे. भारतातील परिस्थिती लक्षात घेऊन जगातील इतर राष्ट्रांनी कशी प्रगती केली हे लक्षात आणले पाहिजे. समाजवाद आणण्यासाठी सार्वजनिक क्षेत्र विकासित झाले पाहिजे. सार्वजनिक क्षेत्राव्दारे लोकांना कल्याण अधिक होते. सर्व समाजातील लोकांना सारखी वागणूक समान संधी देणे हा समाजवादाचा मुख्य उद्देश असतो.

समारोप

यशवंतराव चव्हण यांच्या आर्धिक विचारात त्यांनी देशातील सर्व क्षेत्रावर लक्ष ठेवल्याने सर्वांगिन विकासाचे ध्येय साकारणे शक्य झाले आहे. यशवंतरावानी अविकसित राष्ट्रांनी आर्थिक विकासासाठी नियोजनाला महत्व दिले पाहिजे अविकसित राष्ट्रात शेतीला महत्व असते तसेच कृषी उद्योगाचा विकास करणे हा आर्थिक विकासाचा महत्वाचा मार्ग आहे असे म्हटले. याशिवाय यशवंतराव चव्हाण यांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या विकासासाठी सहकाराला महत्व दिले आहे. समाजवादासंबंधित विचारातून समाजातील लोकांचे कल्याण अधिक होते. अशा दृष्टीकोनातून यशवंतराव चव्हाणांनी आपले आर्थिक विचार मांडलेले आहेत.

संदर्भ

१. यशवंतराव चव्हाण : नवमहाराष्ट्राचे शिल्पकार : डॉ. जनार्दन वाघमारे
२. आर्थिक विचारांचा इतिहास : भोसले-काटे
३. यशवंत संस्कृती : विलास फुटाणे
४. महाराष्ट्राच भाग्यविधाते : यशवंतराव चव्हाण : डॉ. अशोक नाईकवाडे
५. साधना साप्ताहिक, १७ मार्च २०१२

●●●

Scanned with OKEN Scanner